

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

«ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ»

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка

Назва освітньої програми

24031

Номер індивідуального навчального плану студента

Виконала: здобувач ІІ курсу, групи СРМ-24-1

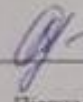

Підпис

Тетяна ФІЛПОВА

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент

Підпис

Олена ВАСИЛЕНКО

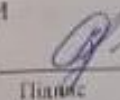
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Завідувач кафедри

соціальної роботи і соціальної педагогіки

кандидат педагогічних наук, доцент

Підпис

Олена ВАСИЛЕНКО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

10

листопада

2025 р.

Хмельницький, 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет гуманітарно-педагогічний
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки
Освітній рівень другий (магістерський)
Галузь знань 23 Соціальна робота
Спеціальність 231 Соціальна робота
Освітня програма Соціальна робота, Соціальна педагогіка

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
соціальної роботи і соціальної
педагогіки

 Олена ВАСИЛЕНКО

протокол № 5 від 19 грудня 2024 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Тетяни ФІЛІПОВОЇ

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Профорієнтаційна робота як чинник соціалізації сучасних підлітків».

Керівник кваліфікаційної роботи: Олена ВАСИЛЕНКО кандидат педагогічних наук, доцент

Затверджено наказом ректора університету від 25 серпня 2025 р. № 65

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 10 грудня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження «Professional Decision-Making Difficulties Questionnaire», «Career Maturity Inventory», «Self-Directed Search», «Career Decision Self-Efficacy Scale», а також авторська анкета для вивчення специфіки професійного самовизначення української молоді. У дослідженні взяли участь 42 підлітки віком від 14 до 16 років.

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1. Теоретичні основи проблеми профорієнтаційної роботи як чинника соціалізації сучасних підлітків, сутність та основні наукові підходи до профорієнтаційної роботи з підлітками, особливості соціалізації сучасних підлітків в умовах війни в Україні, профорієнтаційна робота фахівців соціальної сфери як чинник соціалізації сучасних підлітків, висновки до розділу; розділ 2. Емпіричне дослідження ефективності профорієнтаційної роботи як чинника соціалізації сучасних підлітків, діагностика особливостей соціалізації підлітків під час проведення профорієнтаційної роботи, тренінгова програма «Професійне самовизначення підлітків», науково-практичні рекомендації фахівцям соціальної

сфери щодо профорієнтаційної роботи з сучасними підлітками, висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень)
3 рисунки, 13 таблиць.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

6. Дата видачі завдання 19 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 09 грудня 2024 р.	Виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 01 лютого 2025 р.	Виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 березня 2025 р.	Виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 10 червня 2025 р.	Виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 листопада 2025 р.	Виконано
6	Загальні висновки.	До 16 листопада 2025 р.	Виконано
7	Оформлення кваліфікаційної роботи.	До 10 грудня 2025 р.	Виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	18 листопада 2025 р.	Виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	24 грудня 2025 р.	Виконано

Здобувач Тетяна ФІЛІПОВА

Керівник роботи Олена ВАСИЛЕНКО

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Профорієнтаційна робота як чинник соціалізації сучасних підлітків»

Здобувач Тетяна ФІЛПОВА

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Олена ВАСИЛЕНКО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна робота включає 116 сторінок, 3 рисунки, 13 таблиць, перелік джерел посилання складає 75 найменувань, 6 додатків.

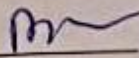
Ключові слова: фахівець із соціальної роботи, кризовий центр, домашнє насильство, постраждала особа.

Об'єктом дослідження є профорієнтаційна робота з підлітками.

Предметом дослідження є профорієнтаційна робота фахівців соціальної сфери як чинник соціалізації сучасних підлітків.

За результатами дослідження розроблено програму тренінгу з розвитку професійної компетентності фахівців із соціальної роботи, які працюють з підлітками та науково-практичні поради щодо підвищення ефективності профорієнтаційної роботи фахівців соціальної сфери з сучасними підлітками.

Одержані результати можуть бути використані соціальними працівниками, психологами, соціальними педагогами у профорієнтаційній роботі з підлітками.

Здобувач Тетяна ФІЛПОВА

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 10 грудня 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ.....	10
1.1 Сутність та основні наукові підходи до профорієнтаційної роботи з підлітками.....	10
1.2 Особливості соціалізації сучасних підлітків в умовах війни в Україні	21
1.3 Профорієнтаційна робота фахівців соціальної сфери як чинник соціалізації сучасних підлітків.....	31
Висновки до розділу	44
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ	46
2.1 Діагностика особливостей соціалізації підлітків під час проведення профорієнтаційної роботи	46
2.2 Тренінгова програма «Професійне самовизначення підлітків»	55
2.3 Науково-практичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо профорієнтаційної роботи з сучасними підлітками.....	73
Висновки до розділу	93
ВИСНОВКИ	95
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	97
ДОДАТКИ.....	106
ДОДАТОК А Адаптована методика «Professional Decision-Making Difficulties Questionnaire (PDDQ)»	106
ДОДАТОК Б Адаптована методика «Career Maturity Inventory (CMI)	108
ДОДАТОК В Адаптована методика «Self-Directed Search (John Holland).....	109
ДОДАТОК Г Адаптована методика «Career Decision Self-Efficacy Scale (CDSE)	112
ДОДАТОК Д Анкета вивчення професійного самовизначення підлітків	113
ДОДАТОК Ж Ключові показники оцінки рівнів сформованості професійного самовизначення	116

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Професійне самовизначення підлітків у сучасних умовах набуває особливого значення як один з основних чинників успішної соціалізації молодого покоління. Трансформаційні процеси на ринку праці, поява нових професій та зникнення традиційних сфер зайнятості, стрімкий розвиток технологій вимагають від молоді здатності до усвідомленого та гнучкого професійного вибору. Підлітковий вік є критичним періодом для формування професійної ідентичності, коли закладаються основи майбутньої професійної траєкторії та визначаються стратегії життєвого самоздійснення.

Воєнний стан в Україні додатково актуалізує питання професійного самовизначення підлітків, оскільки молодь стикається з необхідністю переосмислення професійних пріоритетів, адаптації до змінених соціально-економічних реалій, пошуку нових можливостей для самореалізації в умовах невизначеності. Профорієнтаційна робота виступає інструментом супроводу професійного становлення підлітків, однак наявні практики не завжди враховують специфіку потреб різних категорій молоді. Підлітки з сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах, вразливих верств населення, молоді люди з девіантними проявами поведінки потребують особливих підходів до професійної орієнтації, котрі враховували б їхні життєві умови, можливості та ресурси. Наукове обґрунтування ефективних шляхів профорієнтаційної роботи з різними категоріями підлітків залишається недостатньо розробленим у вітчизняній науці, що зумовлює необхідність емпіричних досліджень профорієнтаційного самовизначення молоді та апробації інноваційних форм роботи.

Професійне самовизначення розглядається як багатокomпонентний процес, котрий включає усвідомлення власних інтересів та здібностей, знайомство зі світом професій, формування професійних планів, розвиток впевненості у власних силах та готовність до прийняття відповідальних рішень. Комплексний підхід до вивчення професійного самовизначення вимагає використання сучасних діагностичних інструментів, котрі дозволяють оцінити

різні аспекти готовності підлітків до професійного вибору. Водночас діагностика має поєднуватись з активними формами і методами профорієнтаційної роботи, зокрема тренінговими програмами, котрі спрямовані на розвиток компетенцій професійного самовизначення та створюють умови для практичного досвіду професійного пошуку.

Соціальна робота як професійна діяльність має значний потенціал у сфері професійної орієнтації підлітків, оскільки соціальні працівники працюють безпосередньо з різними категоріями молоді, володіють технологіями індивідуального та групового супроводу, здатні координувати зусилля різних фахівців та інституцій. Розробка науково обґрунтованих рекомендацій для соціальних працівників щодо організації ефективної профорієнтаційної роботи сприятиме підвищенню якості послуг для підлітків та забезпечить системний підхід до супроводу професійного самовизначення молоді. Тому актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення профорієнтаційної роботи як чинника соціалізації підлітків, емпіричної перевірки ефективності тренінгових програм розвитку професійного самовизначення та формулювання практичних рекомендацій для фахівців соціальної сфери.

Об'єкт дослідження – профорієнтаційна робота з підлітками.

Предмет дослідження – профорієнтаційна робота фахівців соціальної сфери як чинник соціалізації сучасних підлітків.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження ефективності профорієнтаційної роботи фахівців соціальної сфери як чинника соціалізації сучасних підлітків.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми профорієнтаційної роботи фахівців соціальної сфери як чинника соціалізації сучасних підлітків.
2. Розглянути особливості соціалізації сучасних підлітків в умовах війни в Україні.
3. Емпіричним шляхом дослідити особливості соціалізації підлітків під час проведення профорієнтаційної роботи.

4. Розробити та апробувати тренінгову програму «Професійне самовизначення підлітків».

5. Надати науково-практичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо профорієнтаційної роботи з сучасними підлітками.

Гіпотеза дослідження: процес соціалізації сучасних підлітків значно покращиться за умови проведення профорієнтаційної роботи з ними фахівцями соціальної сфери.

У дослідженні було використано наступні **методи:**

1. Теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукових джерел з проблеми дослідження).

2. Емпіричні методи (методики «Professional Decision-Making Difficulties Questionnaire», «Career Maturity Inventory», «Self-Directed Search», «Career Decision Self-Efficacy Scale», а також авторська анкета для вивчення специфіки професійного самовизначення української молоді).

3. Методи кількісної та якісної обробки результатів дослідження.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані соціальними працівниками, психологами, соціальними педагогами у профорієнтаційній роботі з підлітками. Розроблена тренінгова програма може застосовуватись у закладах середньої освіти, центрах соціальних послуг, громадських організаціях під час проведення профорієнтаційної роботи з підлітками. Науково-практичні рекомендації сприятимуть підвищенню ефективності профорієнтаційної роботи фахівців соціальної сфери з сучасними підлітками.

База дослідження: емпіричне дослідження здійснювалось на базі Громадської організації «Молодь для Христа України» (м. Ірпінь, Київська область). Вибірку склали 42 підлітки віком від 14 до 16 років.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були висвітлені у науковій статті: Філіпова Т.В., Василенко О.М. Профорієнтація серед підлітків з використанням коучингу. *Науковий пошук молодих дослідників:*

збірник наукових праць студентів / за ред. О. Л. Караман; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». № 5. 2025. С.45–50.

Також результати дослідження обговорювались на: XVI Всеукраїнській науковій конференції здобувачів освіти і молодих вчених «Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації» (м. Хмельницький, 27 березня 2025 року); Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених «Соціальна робота, соціальна педагогіка, практична психологія: теорія та інноватика» (Полтава – Лубни – Миргород, 10–11 квітня 2025 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи» (м. Хмельницький, 22-23 травня 2025 року), Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Особистість у фокусі соціогуманітарних, педагогічних та психологічних наук» (Полтава – Лубни – Миргород, 30–31 жовтня 2025 р.).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (75 найменувань, з них 14 – іноземною мовою), 6 додатків. Загальний обсяг роботи становить 116 сторінок, з них обсяг основного тексту – 96 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

1.1. Сутність та основні наукові підходи до профорієнтаційної роботи з підлітками

Професійна орієнтація як науково обґрунтована система заходів супроводження особистості у виборі майбутньої професійної траєкторії набуває особливого значення в умовах трансформації освітнього простору та динамічних змін на ринку праці. Н. Павлик розглядає *профорієнтаційну роботу* як комплексний процес, що передбачає не лише інформування молоді про існуючі професії, а й формування готовності до усвідомленого професійного вибору через розвиток рефлексивних здібностей та самопізнання [32].

Дослідниці О. Мерзлякова та Г. Євдокимова акцентують увагу на необхідності врахування психологічних особливостей підліткового віку під час розробки методик професійного визначення, оскільки саме в цей період закладаються фундаментальні основи професійної ідентичності [28].

В. Теслюк визначає *профорієнтацію* як систему взаємопов'язаних компонентів, що включає в себе діагностичний, інформаційний, консультаційний та формувальний напрями діяльності [52].

Теоретичні підходи до розуміння сутності профорієнтаційної роботи формувалися протягом тривалого часу під впливом різних наукових шкіл та напрямів. Так, Н. Гончарова розглядає *професійну орієнтацію* як багатоаспектне явище, що поєднує педагогічні, психологічні, соціологічні та економічні виміри супроводження особистості на шляху професійного становлення [9].

О. Матвійчук розширює розуміння профорієнтації, включаючи до неї діяльність різноманітних соціальних інституцій, зокрема, освітніх закладів, бібліотек, центрів зайнятості та громадських організацій [27].

В Методичних рекомендаціях Інституту модернізації змісту освіти наголошено на важливості систематичності профорієнтаційної роботи та необхідності її інтеграції у загальний освітньо-виховний процес закладу освіти [29].

Концептуальні засади професійної орієнтації у Новій українській школі визначають пріоритетні напрями трансформації системи супроводження професійного самовизначення учнівської молоді. *Професійна орієнтація* розглядається як неперервний процес, що супроводжує особистість на всіх етапах освітнього шляху та сприяє формуванню компетентностей, необхідних для успішної реалізації у професійній сфері [43].

Підхід, представлений у документах Українського інституту розвитку освіти, акцентує увагу на необхідності переходу від традиційної моделі інформування про професії до активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що забезпечує розвиток самостійності та відповідальності підлітків у процесі професійного самовизначення [42].

Структурно-функціональний аналіз профорієнтаційної діяльності дозволяє виокремити кілька взаємопов'язаних *компонентів*, що утворюють цілісну систему супроводження професійного вибору:

1. Інформаційно-просвітницький компонент передбачає забезпечення підлітків актуальною та достовірною інформацією про світ професій, освітні траєкторії та вимоги сучасного ринку праці.

2. Діагностичний компонент спрямований на виявлення індивідуальних особливостей, здібностей, інтересів та схильностей особистості, що становлять підґрунтя для подальшого професійного самовизначення.

3. Консультативний компонент реалізується через індивідуальні та групові форми роботи, спрямовані на допомогу підліткам у усвідомленні власних можливостей та обмежень, а також у формуванні реалістичних професійних планів.

4. Формувальний компонент профорієнтаційної роботи передбачає цілеспрямований розвиток якостей та компетентностей, необхідних для

успішного професійного становлення. Діяльність у межах формувального компоненту спрямовується на розвиток здатності до самопізнання, рефлексії власного досвіду, прийняття відповідальних рішень та планування професійної кар'єри.

5. Організаційно-методичний компонент профорієнтаційної роботи включає розробку та впровадження різноманітних форм, методів та технологій, адаптованих до вікових особливостей та потреб підлітків [52; 61].

Психолого-педагогічні основи профорієнтаційної роботи з підлітками ґрунтуються на розумінні специфіки підліткового віку як особливого періоду розвитку особистості. *Підлітковий вік* характеризується інтенсивними процесами самопізнання, формування ідентичності та визначення власного місця у соціальному просторі. Професійне самовизначення виступає одним із ключових завдань розвитку в підлітковому віці, тісно пов'язаним із формуванням життєвих цінностей, особистісних смислів та життєвих перспектив [2].

Психологічні особливості підліткового віку зумовлюють необхідність використання специфічних підходів у профорієнтаційній роботі, що враховують потребу в самостійності, схильність до експериментування, інтенсивний розвиток рефлексивних здібностей та орієнтацію на групу однолітків. Теоретичні підходи до профорієнтаційної роботи з підлітками можна класифікувати за різними *підходами*:

1) *диференційно-діагностичний підхід* акцентує увагу на виявленні індивідуальних особливостей особистості та співвіднесенні їх із вимогами професій;

2) *розвивальний підхід* орієнтується на цілеспрямоване формування якостей та компетентностей, необхідних для професійного самовизначення та успішної професійної діяльності;

3) *особистісно-орієнтований підхід* передбачає визнання унікальності кожного підлітка та створення умов для реалізації індивідуальної траєкторії професійного становлення;

4) *діяльнісний підхід* розглядає професійне самовизначення як активний процес, у якому підліток виступає суб'єктом власного розвитку. Реалізація діяльнісного підходу передбачає залучення підлітків до різноманітних видів діяльності, що дозволяють апробувати різні професійні ролі, розвинути практичні вміння та навички, сформувані реалістичне уявлення про специфіку різних професійних сфер;

5) *компетентнісний підхід* орієнтує профорієнтаційну роботу на формування ключових компетентностей, необхідних для успішного функціонування у професійній сфері, зокрема здатності до навчання протягом життя, критичного мислення, комунікації, співпраці та вирішення проблем;

6) *системний підхід* до професійної орієнтації передбачає розгляд профорієнтаційної роботи як цілісної системи, що функціонує у взаємодії з іншими освітніми та соціальними системами. Системність профорієнтаційної діяльності забезпечується через координацію зусиль різних суб'єктів, узгодженість цілей та завдань, наступність у роботі на різних вікових етапах, інтеграцію профорієнтаційного компоненту у навчально-виховний процес;

7) *екологічний підхід* розширює контекст профорієнтаційної роботи, розглядаючи професійне самовизначення підлітка у широкому соціокультурному та економічному контексті, що включає сімейне середовище, освітнє оточення, соціальні інституції та ринок праці [6; 36; 46].

Методологічні *принципи організації профорієнтаційної роботи з підлітками* визначають загальні вимоги до побудови та реалізації системи професійної орієнтації. До них належать:

1. Принцип науковості, який передбачає звернення уваги на сучасні наукові дані про закономірності професійного самовизначення, психологічні особливості підліткового віку, тенденції розвитку ринку праці та освітнього простору.

2. Принцип систематичності та послідовності вимагає організації профорієнтаційної роботи як неперервного процесу, що охоплює всі роки

навчання та передбачає поступове ускладнення завдань відповідно до вікових можливостей підлітків.

3. Принцип індивідуалізації профорієнтаційної роботи забезпечує врахування унікальних особливостей кожного підлітка, його здібностей, інтересів, цінностей та життєвих обставин. Індивідуалізація реалізується через диференціацію форм та методів роботи, створення можливостей для вибору траєкторії професійного самовизначення, надання індивідуальних консультацій.

4. Принцип активності передбачає залучення підлітків до активної діяльності з професійного самовизначення, забезпечення суб'єктної позиції у процесі вибору професійного шляху, розвиток відповідальності за власні рішення.

5. Принцип зв'язку з життям орієнтує на створення реальних ситуацій професійного вибору, використання автентичних завдань, забезпечення практичного досвіду у різних професійних сферах.

6. Принцип соціального партнерства передбачає взаємодію освітніх закладів з іншими соціальними інституціями, зокрема підприємствами, установами, громадськими організаціями, центрами зайнятості. Партнерство розширює можливості профорієнтаційної роботи, забезпечує доступ до ресурсів та експертизи, створює умови для практичного знайомства підлітків із реаліями професійної діяльності.

7. Принцип випереджувального характеру профорієнтації вимагає орієнтації не лише на актуальні потреби ринку праці, а й на прогнозовані тенденції його розвитку, формування готовності до адаптації в умовах змін та освоєння нових професійних сфер [15; 20; 39].

Змістовне наповнення профорієнтаційної роботи з підлітками визначається завданнями кожного етапу професійного самовизначення та специфікою підліткового віку, а саме:

– на етапі формування первинних уявлень про світ професій увага зосереджується на розширенні знань про різноманіття професійних сфер,

формуванні інтересу до різних видів професійної діяльності, розвитку здатності бачити зв'язок між навчальними предметами та професіями;

– діагностичний етап передбачає виявлення професійних інтересів, схильностей, здібностей підлітків, дослідження їхніх ціннісних орієнтацій та мотивації;

– етап формування професійних намірів характеризується поглибленим вивченням окремих професійних сфер, апробацією професійних ролей через участь у профпробах, проектах, практиках;

– завданням етапу конкретизації професійного вибору виступає допомога підліткам у прийнятті обґрунтованого рішення щодо професійної траєкторії, узгодження професійних планів із реальними можливостями та обставинами, формування плану реалізації професійних намірів;

– рефлексивний етап профорієнтаційної роботи забезпечує усвідомлення підлітками власного досвіду професійного самовизначення, аналіз прийнятих рішень, коригування професійних планів [28; 30].

Зміст профорієнтаційної роботи структурується також за тематичними блоками:

1. Блок самопізнання спрямований на розвиток здатності підлітків усвідомлювати власні особливості, інтереси, цінності, сильні сторони та обмеження.

2. Інформаційний блок забезпечує знання про світ професій, освітні можливості, вимоги до представників різних професій, тенденції розвитку ринку праці.

3. Практико-орієнтований блок передбачає набуття досвіду у різних професійних сферах через професійні проби, екскурсії, зустрічі з представниками професій, проектну діяльність.

4. Блок планування професійної кар'єри розвиває здатність до постановки професійних цілей, побудови життєвих планів, прийняття відповідальних рішень [47].

Організаційні форми профорієнтаційної роботи з підлітками характеризуються різноманіттям та гнучкістю. Розглянемо їх більш детально.

Урочна форма передбачає інтеграцію профорієнтаційного компоненту у зміст навчальних предметів, проведення спеціалізованих уроків професійної орієнтації, використання профорієнтаційного потенціалу навчального матеріалу.

Позаурочні форми включають профорієнтаційні заходи, що проводяться за межами обов'язкового навчального процесу: класні години, тематичні заходи, екскурсії, зустрічі, конкурси, виставки.

Індивідуальні форми роботи реалізуються через профконсультації, індивідуальні бесіди, супровід розробки індивідуальних освітніх траєкторій [17].

Групові форми профорієнтаційної роботи забезпечують інтерактивну взаємодію підлітків у процесі професійного самовизначення.

Тренінги професійного самовизначення створюють безпечний простір для експериментування з професійними ролями, розвитку рефлексивних здібностей, опрацювання страхів та сумнівів, пов'язаних із професійним вибором [19].

Професійні проби дозволяють підліткам отримати практичний досвід виконання професійних завдань, усвідомити специфіку професійної діяльності, співвіднести власні можливості та інтереси з вимогами професії.

Проектна діяльність професійного спрямування забезпечує інтеграцію знань із різних сфер, розвиток дослідницьких умінь, формування здатності до планування та реалізації складних завдань [54].

Інноваційні форми профорієнтаційної роботи відповідають запитам підлітків та можливостям сучасного інформаційного простору. Так, зокрема, Всеукраїнський проєкт з профорієнтації та побудови кар'єри «Обери професію своєї мрії» пропонує комплексний підхід до супроводження професійного самовизначення через поєднання онлайн та офлайн активностей [41].

Проєкт «Жива бібліотека» як інноваційна форма передбачає безпосереднє спілкування підлітків із представниками різних професій у форматі відкритого діалогу, що дозволяє отримати автентичну інформацію про професійну

діяльність, почути особисті історії професійного становлення, поставити запитання [17].

Віртуальні екскурсії, онлайн-зустрічі з професіоналами, цифрові портфоліо професійних досягнень розширюють можливості профорієнтаційної роботи та відповідають звичкам цифрового покоління [55].

Методичне забезпечення профорієнтаційної роботи включає в себе різноманітні *технології та інструменти* діагностики, консультування, розвитку професійно важливих якостей. Психодіагностичні методики дозволяють виявити професійні інтереси, схильності, здібності, особистісні особливості підлітків.

Інформаційно-комунікаційні технології забезпечують доступ до інформації про професії, освітні програми, ринок праці, створюють можливості для віртуальних професійних проб та консультування.

Інтерактивні методи активізують участь підлітків у профорієнтаційних заходах, сприяють розвитку критичного мислення, комунікативних умінь, здатності до співпраці [22].

Технології активізації професійного самовизначення спрямовані на стимулювання внутрішньої активності підлітків у процесі професійного вибору.

Профорієнтаційні ігри моделюють ситуації професійного вибору та професійної діяльності, створюють умови для експериментування з різними стратегіями поведінки, розвивають здатність до прийняття рішень в умовах невизначеності.

Дискусійні методи забезпечують обговорення питань професійного самовизначення, обмін думками та досвідом, критичне осмислення стереотипів та упереджень щодо професій [15].

Рефлексивні технології розвивають здатність підлітків аналізувати власний досвід, усвідомлювати мотиви та цінності, що лежать в основі професійного вибору, оцінювати відповідність професійних планів особистісним особливостям [1].

На основі опрацьованих праць А. Лазарук та В. Синявського, ми розробили характеристику основних підходів до профорієнтаційної роботи з підлітками, яка представлена в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Характеристика основних підходів до профорієнтаційної роботи з підлітками

Підхід	Теоретична основа	Ключові завдання	Методи реалізації
Диференційно-діагностичний	Теорія професійного вибору на основі відповідності	Виявлення здібностей та схильностей, співвіднесення з вимогами професій	Психодіагностика, професійне консультування, профільна диференціація
Розвивальний	Теорія розвитку особистості у діяльності	Формування професійно важливих якостей та компетентностей	Тренінги, професійні проби, проектна діяльність
Особистісно-орієнтований	Гуманістична психологія, концепція самоактуалізації	Підтримка індивідуальної траєкторії професійного самовизначення	Індивідуальне консультування, портфоліо, рефлексивні практики

Продовження таблиці 1.1

Діяльнісний	Теорія діяльності, суб'єктно-діяльнісний підхід	Забезпечення суб'єктної позиції підлітка у професійному виборі	Активні методи навчання, практико-орієнтовані завдання, самостійні проекти
Компетентнісний	Концепція ключових компетентностей	Розвиток компетентностей для професійного успіху	Інтерактивні технології, ситуаційні завдання, міжпредметна інтеграція
Системний	Системний аналіз, синергетика	Координація зусиль суб'єктів профорієнтації	Соціальне партнерство, міжвідомча взаємодія, мережеві форми
Екологічний	Екологічна психологія, теорія середовища	Урахування впливу соціокультурного контексту	Робота з сім'єю, створення розвивального середовища, взаємодія з громадою

Методичні рекомендації з підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які здійснюють профорієнтаційну роботу, визначають вимоги до *професійної компетентності фахівців* у сфері професійної орієнтації.

Професійна компетентність включає в себе знання психологічних закономірностей професійного самовизначення, особливостей розвитку підлітків, методів діагностики та консультування, володіння сучасними технологіями профорієнтаційної роботи [22].

Підготовка фахівців передбачає формування здатності до проектування та реалізації системи профорієнтаційної роботи в освітньому закладі, організації взаємодії з соціальними партнерами, моніторингу та оцінювання ефективності профорієнтаційних заходів.

Профорієнтаційна робота в системі державної служби зайнятості доповнює зусилля освітніх закладів через надання спеціалізованих послуг професійного консультування, інформування про ситуацію на ринку праці, організацію заходів з професійної орієнтації для різних категорій населення. Взаємодія освітніх закладів та служби зайнятості забезпечує більш повне інформування підлітків про можливості працевлаштування, вимоги роботодавців, перспективні професії, створює умови для практичного знайомства з професіями через організовані форми тимчасової зайнятості [50].

Європейський досвід професійної орієнтації учнівської молоді демонструє різноманітність моделей організації профорієнтаційної роботи та підходів до супроводження професійного самовизначення. Аналіз міжнародної практики дозволяє виокремити продуктивні ідеї для розвитку вітчизняної системи професійної орієнтації: інтеграція профорієнтації у навчальний процес, розвиток мережевої взаємодії освітніх закладів та роботодавців, використання цифрових технологій, індивідуалізація супроводження професійного самовизначення, формування кар'єрних компетентностей протягом усього періоду навчання. Адаптація кращих міжнародних практик до вітчизняного контексту потребує врахування соціокультурних особливостей, традицій освітньої системи, актуальних потреб суспільства та економіки [31].

Таким чином, проблемні аспекти організації профорієнтаційної роботи з підлітками пов'язані з недостатністю ресурсного забезпечення, обмеженістю кваліфікованих кадрів, фрагментарністю профорієнтаційних заходів, слабкою

інтеграцією зусиль різних суб'єктів. Подолання наявних проблем потребує комплексного підходу, що включає вдосконалення нормативно-правової бази, розвиток системи підготовки фахівців з профорієнтації, забезпечення матеріально-технічних та інформаційних ресурсів, створення ефективних механізмів координації діяльності суб'єктів профорієнтаційної роботи. Перспективи розвитку професійної орієнтації підлітків визначаються тенденціями трансформації освітнього простору, зокрема цифровізацією, індивідуалізацією, інтеграцією формальної та неформальної освіти, посиленням зв'язків освіти з ринком праці.

1.2 Особливості соціалізації сучасних підлітків в умовах війни в Україні

Соціалізація підлітків на сьогоднішній день набуває якісно нових характеристик, зумовлених трансформацією соціокультурного простору, цифровізацією комунікативних практик, змінами у системі цінностей та моделях соціальної взаємодії. Підлітковий період виступає критичним етапом особистісного становлення, коли відбувається інтенсивне засвоєння соціальних ролей, формування ідентичності, вибудовування відносин із різними соціальними групами та інституціями.

О. Білоус наголошує на тому, що вікові психологічні особливості підліткового періоду характеризуються суперечливістю та неоднозначністю, поєднанням прагнення до самостійності із потребою у підтримці, бажання відокремлення від дорослих із пошуком авторитетів, інтенсивного самопізнання з невизначеністю уявлень про себе [2].

Соціалізація підлітків розгортається у складному переплетенні біологічних, психологічних та соціокультурних чинників, що визначають унікальність траєкторії розвитку кожної особистості.

Психологічна сутність соціалізації полягає у процесі інтеріоризації соціального досвіду, норм, цінностей, культурних зразків поведінки, що забезпечує входження особистості у систему суспільних відносин та формування здатності до повноцінного функціонування у соціумі. Підлітковий вік характеризується якісними змінами у процесах соціалізації порівняно з попередніми віковими періодами, що пов'язано з розширенням соціального простору, ускладненням соціальних взаємодій, зростанням вибірковості та усвідомленості у засвоєнні соціального досвіду, активізацією процесів самовизначення.

Дослідниці Л. Спицька, В. Турбан та Н. Завацька розглядають *соціальне функціонування особистості* як складний багаторівневий процес, що включає адаптацію до соціального середовища, інтеграцію у соціальні групи, реалізацію соціальних ролей, активну перетворювальну діяльність [51].

Специфіка підліткової соціалізації визначається провідними психологічними новоутвореннями віку. Розвиток абстрактного мислення створює передумови для усвідомлення абстрактних соціальних концепцій, критичного осмислення соціальних норм та цінностей, формування власної світоглядної позиції.

Становлення рефлексії забезпечує здатність до самоаналізу, усвідомлення власних мотивів поведінки, оцінювання відповідності власних дій соціальним очікуванням. Формування почуття дорослості виступає центральним психологічним новоутворенням підліткового віку, що проявляється у прагненні до самостійності, відстоювання власної позиції, бажання рівноправних відносин з дорослими. Розвиток самосвідомості супроводжується інтенсивним самопізнанням, формуванням образу «Я», становленням самооцінки, що суттєво впливає на характер соціальних взаємодій підлітка [30].

Формування ідентичності підлітка є основним завданням процесу його соціалізації. О. Заверуха обґрунтовує *професійну ідентичність* як інтегративне утворення, що поєднує усвідомлення приналежності до професійної спільноти,

прийняття професійних цінностей, інтеграцію професійної ролі у загальну структуру ідентичності особистості [13].

Процес формування ідентичності у підлітковому віці характеризується пошуком відповідей на екзистенційні питання про власну унікальність, сенс існування, місце у світі, належність до соціальних груп. Підлітки експериментують із різними соціальними ролями, апробують різні моделі поведінки, приміряють різні образи «Я», намагаючись знайти аутентичний спосіб існування у соціальному просторі.

Соціальні відносини підлітків характеризуються якісною перебудовою системи значущих зв'язків. Спілкування з однолітками набуває статусу провідної діяльності підліткового віку, виступає основним простором соціального експериментування, формування комунікативної компетентності, апробації соціальних ролей.

О. Середа досліджує вплив досвіду спілкування старшокласників на вибір професії, демонструючи взаємозв'язок між характером соціальних взаємодій та професійним самовизначенням [49]. Група однолітків виконує множинні функції у процесі соціалізації підлітків: забезпечує відчуття приналежності та прийняття, створює простір для самопрезентації та самоствердження, транслює групові норми та цінності, надає зворотний зв'язок про соціальну прийнятність поведінки. Референтна група однолітків суттєво впливає на формування ціннісних орієнтацій, життєвих планів, моделей поведінки підлітків [49].

Трансформація відносин з батьками становить важливий аспект підліткової соціалізації. Прагнення до автономії та самостійності вступає у суперечність із батьківською опікою та контролем, що породжує конфлікти та непорозуміння. Водночас сім'я залишається важливим агентом соціалізації, джерелом емоційної підтримки, транслятором базових цінностей та життєвих стратегій. Якість сімейних відносин, стилі батьківського виховання, сімейні традиції та цінності суттєво впливають на траєкторію соціалізації підлітків, формування їхньої особистісної та соціальної ідентичності. Конструктивні відносини з батьками, що поєднують емоційну близькість із визнанням

зростаючої самостійності підлітка, створюють сприятливі умови для гармонійної соціалізації [56].

Освітнє середовище виступає одним із ключових просторів соціалізації підлітків, де відбувається не лише засвоєння знань та компетентностей, а й формування соціальних умінь, освоєння соціальних ролей учня та члена класного колективу, побудова відносин з педагогами та однокласниками. С. Трубачева наголошує на необхідності проектування освітнього середовища, що враховує потреби розвитку підлітків, забезпечує можливості для самореалізації, підтримує різноманітні форми соціальної активності. Заклад освіти створює структуровану систему соціальних відносин, пропонує різноманітні моделі соціальної взаємодії, забезпечує досвід участі у колективній діяльності, формує уявлення про соціальні норми та правила функціонування у формальних організаціях [54].

Цифрова соціалізація становить новий вимір соціального розвитку підлітків, що набуває дедалі більшого значення. Віртуальний простір створює специфічне соціальне середовище, що характеризується власними правилами, нормами, формами взаємодії. Підлітки активно освоюють цифрове середовище, формують онлайн-ідентичність, вибудовують мережеві соціальні зв'язки, беруть участь у віртуальних спільнотах.

Цифрова комунікація пропонує нові можливості для самопрезентації, експериментування з ідентичністю, розширення соціальних контактів, водночас породжує специфічні ризики, пов'язані з кібербулінгом, інформаційною перевантаженістю, залежністю від цифрових технологій [55]. З огляду на це, інтеграція реального та віртуального соціального досвіду є важливим завданням підліткової соціалізації.

Ціннісні орієнтації підлітків формуються під впливом множинних соціальних чинників та відображають суперечності сучасного суспільства. Д. Закатнов, досліджуючи кар'єрні та професійні ціннісні орієнтації учнів, виявив їхню неоднорідність та залежність від соціального контексту. Підлітки засвоюють цінності через різні канали соціалізації: сім'ю, школу, групу

однолітків, медіа, громадські організації. Множинність джерел цінностей може породжувати внутрішні конфлікти, коли цінності різних соціальних груп суперечать одна одній. Критичне осмислення соціальних цінностей, формування власної ціннісної ієрархії становить важливий аспект особистісного самовизначення підлітків [14].

Соціальні компетентності підлітків розвиваються у процесі активної взаємодії з соціальним середовищем та виступають результатом успішної соціалізації. Комунікативна компетентність включає здатність до ефективного спілкування, розуміння соціальних сигналів, адаптації комунікативної поведінки до різних ситуацій, конструктивного вирішення конфліктів. Соціальна компетентність передбачає розуміння соціальних норм та правил, здатність функціонувати у різних соціальних контекстах, виконувати різноманітні соціальні ролі.

Рефлексивна компетентність забезпечує усвідомлення власної поведінки, аналіз соціальних ситуацій, коригування стратегій соціальної взаємодії [26].

Таким чином, розвиток соціальних компетентностей потребує цілеспрямованої педагогічної підтримки, створення розвивального соціального середовища, надання можливостей для практичного освоєння різноманітних соціальних ролей.

Професійне самовизначення як аспект соціалізації підлітків передбачає освоєння професійної ролі, формування уявлень про світ професій, визначення власного місця у професійному просторі. Л. Петриченко розглядає *професійне самовизначення* як складний багатовимірний процес, що включає когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти [35].

Вибір професійної траєкторії виступає одним із перших серйозних самостійних рішень підлітка, що має довгострокові наслідки для життєвого шляху. Процес професійного самовизначення тісно пов'язаний із загальним процесом особистісного самовизначення, формуванням життєвих планів, становленням системи цінностей та пріоритетів.

Мотиваційна сфера підлітків зазнає істотних трансформацій, що впливає на характер соціальної активності та спрямованість соціалізації. Т. Чаусова аналізує особливості формування *мотиваційної сфери* навчання підлітків, виявляючи складну динаміку мотивації, пов'язану з віковими змінами [57].

Соціальні мотиви, що включають прагнення до визнання, самоствердження, належності до референтної групи, набувають провідного значення у підлітковому віці.

Мотивація досягнення, що пов'язана з прагненням до успіху у соціально значущих сферах діяльності, стимулює соціальну активність підлітків, спонукає до розвитку компетентностей, необхідних для соціального успіху. Мотиваційні конфлікти, що виникають внаслідок суперечності різноспрямованих мотивів або невідповідності бажаного та реального, можуть ускладнювати процес соціалізації.

Адаптаційні процеси становлять важливу складову соціалізації підлітків, забезпечуючи пристосування до мінливих умов соціального середовища. Науковці Ю. Бохонкова та А. Ліпський вважають, що проблема адаптації особистості в умовах травматичного досвіду набуває особливої актуальності у кризові періоди суспільного розвитку [4].

Підлітки демонструють різний рівень адаптаційних можливостей залежно від індивідуальних особливостей, попереднього досвіду, наявності ресурсів підтримки. Успішна адаптація передбачає не лише пристосування до соціальних вимог, а й збереження особистісної автентичності, здатність до творчої трансформації соціального середовища відповідно до власних потреб та цінностей [12].

Соціальна активність підлітків проявляється у різноманітних формах участі у суспільному житті, що сприяє розвитку громадянської позиції, соціальної відповідальності, компетентностей співпраці та колективної дії. Участь у громадських організаціях, волонтерських проектах, шкільному самоврядуванні, соціальних ініціативах забезпечує практичний досвід соціальної діяльності, формує уявлення про механізми функціонування громадянського

суспільства, розвиває здатність до впливу на соціальну реальність. Соціальна пасивність, що може бути зумовлена відсутністю мотивації, негативним попереднім досвідом, відчуттям безсилля перед соціальними проблемами, гальмує процес соціалізації, обмежує можливості особистісного розвитку.

Гендерна соціалізація підлітків передбачає освоєння гендерних ролей, формування гендерної ідентичності, засвоєння культурних уявлень про маскуліність та фемінність. Гендерні стереотипи, що транслуються через сім'ю, освітні заклади, медіа, групу однолітків, впливають на самосприйняття підлітків, вибір видів діяльності, професійні плани, моделі поведінки. Трансформація гендерних норм у сучасному суспільстві створює простір для більш гнучких моделей гендерної ідентичності, водночас породжує невизначеність та необхідність самостійного конструювання гендерної позиції. Критичне осмислення гендерних стереотипів, формування егалітарних гендерних установок сприяє гармонійній соціалізації підлітків обох статей.

Економічна соціалізація підлітків включає формування уявлень про економічні відносини, засвоєння ролі споживача, розвиток фінансової грамотності, освоєння трудової діяльності. Дослідники А. Василик та О. Вандоляк аналізують передумови та проблеми професійного самовизначення молоді, наголошуючи на важливості економічних чинників у виборі професійної траєкторії. Підлітки поступово включаються у економічні відносини через участь у оплачуваній праці, управління особистими фінансами, споживчу поведінку. Формування економічної компетентності, що включає розуміння принципів функціонування економіки, здатність до раціонального економічного вибору, планування особистого бюджету, становить важливий аспект підготовки до самостійного життя [6].

Політична соціалізація підлітків передбачає формування політичної свідомості, засвоєння громадянських цінностей, розвиток уявлень про політичні інститути та процеси. Розвиток критичного мислення дозволяє підліткам аналізувати політичну інформацію, формувати власну політичну позицію, усвідомлювати громадянську відповідальність. Участь у громадському житті,

обговоренні суспільних проблем, демократичних процедурах прийняття рішень у шкільному середовищі забезпечує практичний досвід демократичної участі, формує компетентності громадянської активності. Політична апатія або радикалізація політичних поглядів можуть свідчити про дисфункції процесу політичної соціалізації.

Культурна соціалізація підлітків здійснюється через засвоєння культурних норм, цінностей, символів, практик, що визначають приналежність до певної культурної спільноти. Полікультурне суспільство пропонує підліткам множинні культурні моделі, що можуть доповнювати або суперечити одна одній. Формування культурної ідентичності у мультикультурному контексті потребує здатності до інтеграції різних культурних впливів, поваги до культурного різноманіття, толерантності до відмінностей. Медіакультура виступає потужним агентом культурної соціалізації підлітків, транслюючи культурні зразки, формуючи естетичні преференції, впливаючи на систему цінностей та світоглядні орієнтири.

Моральна соціалізація підлітків передбачає інтеріоризацію моральних норм, формування моральної свідомості, розвиток здатності до моральних суджень та вчинків. Розвиток абстрактного мислення створює передумови для розуміння універсальних моральних принципів, критичного осмислення конвенційних норм, формування автономної моральної позиції. Моральні конфлікти, що виникають у ситуаціях вибору між різними моральними принципами або між моральними нормами та особистими інтересами, стимулюють моральний розвиток, сприяють формуванню зрілої моральної свідомості. Девіантна поведінка може свідчити про порушення процесу моральної соціалізації, конфлікт із соціальними нормами, відсутність інтеріоризації моральних цінностей.

Життестійкість особистості виступає важливою характеристикою успішної соціалізації, що забезпечує здатність долати труднощі, адаптуватися до несприятливих обставин, зберігати функціональність в умовах стресу.

Л. Пілецька, дослідивши соціально-психологічні засади життєстійкості молоді, виявила фактори, які сприяють її формуванню. Дослідниця з'ясувала, що розвиток життєстійкості у підлітковому віці передбачає формування конструктивних копінг-стратегій, здатності до саморегуляції, оптимістичного світосприйняття, віри у власні можливості. Підтримка з боку значущих дорослих, позитивний досвід подолання труднощів, наявність внутрішніх та зовнішніх ресурсів підвищують життєстійкість підлітків [37].

Соціально-психологічні чинники соціалізації підлітків включають широкий спектр факторів, що визначають траєкторію та результати соціального розвитку. О. Серeda у своєму дисертаційному дослідженні виявляє соціально-психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників, демонструючи складну взаємодію особистісних та середовищних факторів [48].

Індивідуально-психологічні особливості, що включають темперамент, характер, здібності, впливають на стиль соціальної взаємодії, вибір соціальних стратегій, сприйнятливості до різних впливів. Соціальне середовище, що охоплює сім'ю, школу, групу однолітків, широкий соціальний контекст, створює умови для соціалізації, пропонує моделі поведінки, забезпечує ресурси підтримки або створює перешкоди розвитку. Психологічні механізми соціалізації забезпечують трансформацію зовнішніх соціальних впливів у внутрішні психологічні структури особистості. Ідентифікація передбачає прийняття ролей та характеристик значущих інших, уподібнення себе референтним особам або групам. Наслідування забезпечує відтворення поведінкових моделей, засвоєння соціальних навичок через спостереження та копіювання. Інтеріоризація трансформує зовнішні соціальні норми та цінності у внутрішні переконання та регулятори поведінки.

Соціальне порівняння дозволяє оцінювати себе відносно інших, формувати самооцінку, визначати соціальну позицію. Рефлексія забезпечує усвідомлення процесу соціалізації, критичне осмислення засвоюваного досвіду, вибіркоче ставлення до соціальних впливів [60].

Кризові явища у процесі соціалізації підлітків можуть бути зумовлені різноманітними факторами. Ю. Бохонкова аналізує формування системи переконань особистості в кризових умовах, виявляючи специфіку психологічних процесів у ситуаціях соціальної нестабільності. Соціальна дезадаптація проявляється у неспроможності відповідати соціальним очікуванням, конфліктах із соціальним оточенням, відчуженні від соціальних інституцій. Девіантна поведінка відображає відхилення від соціальних норм, що може бути проявом протесту, пошуку ідентичності, впливу несприятливого середовища. Соціальна ізоляція, що виникає внаслідок відторгнення соціальним оточенням або самоусунення від соціальних контактів, гальмує розвиток соціальних компетентностей, посилює відчуття самотності та відчуженості [3].

Психологічний супровід соціалізації підлітків передбачає створення сприятливих умов для соціального розвитку, надання психологічної підтримки у кризових ситуаціях, корекцію дисфункцій соціалізації. З огляду на це, І. Ткачук обґрунтовує необхідність психолого-педагогічного супроводу особистісного та професійного самовизначення старшокласників, що опинилися у складних життєвих обставинах [53].

Психологічна підтримка включає створення безпечного простору для самопізнання та експериментування з ідентичністю, фасилітацію процесів рефлексії, допомогу у вирішенні внутрішніх конфліктів, розвиток адаптаційних ресурсів. Групова робота забезпечує простір для розвитку соціальних компетентностей, апробації нових моделей поведінки, отримання зворотного зв'язку від однолітків.

Віктимологічні аспекти соціалізації підлітків пов'язані з ризиками віктимізації, що можуть виникати у процесі соціальних взаємодій. У своїх дослідженнях С. Гарьковець розглядає психологічні основи віктимології, аналізуючи чинники, що підвищують уразливість особистості до негативних впливів. Він вважає, що булінг, кібербулінг, насильство, експлуатація становлять серйозні загрози гармонійній соціалізації підлітків, травмують психіку, порушують формування позитивної самооцінки, створюють перешкоди для

встановлення довірливих відносин. Профілактика віктимізації передбачає формування навичок самозахисту, розвиток асертивності, створення безпечного соціального середовища, виявлення та припинення ситуацій насильства [7].

Самореалізація виступає метою та критерієм успішності соціалізації, що передбачає розкриття особистісного потенціалу у соціально прийнятних формах діяльності. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості створюють умови для усвідомленого вибору напрямів самореалізації, формування життєвих цілей, побудови стратегій їх досягнення [45].

Отже, самореалізація у підлітковому віці може здійснюватися через навчальну діяльність, творчість, спорт, соціальну активність, хобі. Створення можливостей для різноманітних форм самореалізації, визнання досягнень підлітків, підтримка їхніх ініціатив сприяють формуванню позитивної ідентичності, розвитку самоповаги, мотивації до подальшого розвитку.

1.3 Особливості соціалізації сучасних підлітків в умовах війни в Україні

Формування соціальної ідентичності підлітків у сучасних умовах відбувається під впливом багатьох *чинників*, серед яких профорієнтаційна робота посідає особливе місце як структурований процес супроводження особистості на шляху професійного та соціального самовизначення. Професійна ідентичність становить невід'ємну складову загальної структури ідентичності особистості, інтегруючи уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності, приналежність до професійної спільноти, прийняття професійних цінностей та норм.

Профорієнтаційна діяльність створює простір для усвідомленого конструювання професійної ідентичності через надання інформації про світ професій, забезпечення можливостей для самопізнання, апробації професійних ролей, рефлексії власних можливостей та обмежень [64].

Взаємозв'язок професійного самовизначення та формування соціальної ідентичності проявляється у тому, що вибір професійної траєкторії одночасно є вибором соціального середовища, системи відносин, способу життя, що визначають соціальну позицію особистості.

Теоретичне осмислення ролі профорієнтації у формуванні соціальної ідентичності потребує аналізу категорії ідентичності як складного багаторівневого психологічного утворення. *Ідентичність* розглядається науковцями як «... результат процесу ідентифікації, що передбачає співвіднесення себе з певними соціальними групами, категоріями, ролями, прийняття характеристик та цінностей відповідних соціальних спільнот» [23].

У свою чергу, *соціальна ідентичність* є усвідомленням приналежності до різноманітних соціальних груп – національної, гендерної, вікової, професійної, регіональної, що формують багатовимірну структуру самовизначення особистості у соціальному просторі. Професійна складова соціальної ідентичності набуває особливого значення у підлітковому віці, коли актуалізується завдання вибору професійного шляху та формування уявлень про себе як майбутнього професіонала [23].

Процес формування ідентичності у підлітковому віці характеризується інтенсивністю, суперечливістю, множинністю проб та експериментів. Підлітки перебувають у стані активного пошуку відповідей на питання про власну сутність, унікальність, місце у світі, що супроводжується апробацією різних соціальних ролей, ідентифікацією з різними групами, зміною самопрезентацій.

Профорієнтаційна робота структурує процес професійної ідентифікації, надаючи знаряддя для самопізнання, інформацію про професійні можливості, підтримку у прийнятті рішень. Організована профорієнтаційна діяльність може запобігти хаотичності професійного пошуку, сприяти усвідомленості вибору, зменшити ризики професійної дезорієнтації або передчасного закриття ідентичності [58].

Психологічні механізми впливу профорієнтації на формування соціальної ідентичності включають когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти.

Когнітивний компонент передбачає розширення знань про світ професій, усвідомлення своїх здібностей та інтересів, формування реалістичних уявлень про різні професії, побудову когнітивних схем професійного майбутнього.

Емоційний компонент пов'язаний із формуванням емоційного ставлення до різних професій, переживанням зацікавленості або байдужості, страху або впевненості щодо професійного майбутнього, емоційним прийняттям або відторгненням професійної ролі.

Поведінковий компонент реалізується через практичну діяльність з дослідження професій, участь у профорієнтаційних заходах, апробацію професійних ролей, здійснення конкретних кроків на шляху професійного самовизначення [47].

Інформаційна функція профорієнтації забезпечує підлітків знаннями про різноманіття професійних можливостей, що розширює горизонти професійного вибору та створює підґрунтя для усвідомленого самовизначення. Обізнаність про професії, освітні траєкторії, вимоги ринку праці дозволяє підліткам співвіднести власні можливості з реаліями професійного світу, сформуванню реалістичні професійні плани, уникнути помилкових виборів, зумовлених недостатністю інформації.

Якість та повнота інформації про професії суттєво впливає на характер професійної ідентифікації, оскільки ідентичність формується на основі знань про об'єкт ідентифікації. Стереотипні, спотворені або неповні уявлення про професії можуть призвести до формування неадекватної професійної ідентичності, що згодом потребуватиме болісної перебудови [16].

Діагностична функція профорієнтаційної роботи сприяє самопізнанню підлітків через виявлення їхніх здібностей, інтересів, схильностей, особистісних особливостей. Усвідомлення власних психологічних характеристик становить необхідну умову формування аутентичної ідентичності, що відповідає реальним особливостям особистості.

Психодіагностичні процедури надають підліткам об'єктивну інформацію про себе, що може підтвердити інтуїтивні здогади, виявити приховані

схильності, скоригувати завищені або занижені самооцінки. Рефлексія результатів діагностики запускає процеси самоаналізу, осмислення власної унікальності, усвідомлення сильних сторін та обмежень, що є необхідними компонентами формування зрілої ідентичності [18].

Консультативна функція профорієнтації реалізується через індивідуальну та групову роботу, спрямовану на підтримку підлітків у процесі професійного самовизначення. Професійне консультування створює простір для обговорення сумнівів, страхів, сподівань, пов'язаних із професійним вибором, допомагає проаналізувати різні варіанти професійних траєкторій, оцінити їхні переваги та недоліки, прийняти відповідальне рішення.

Консультант виступає значущим дорослим, який підтримує процес професійної ідентифікації, легітимізує право підлітка на власний вибір, допомагає впоратися з тиском зовнішніх очікувань, знайти баланс між власними прагненнями та реальними можливостями. Довірливі відносини у консультуванні створюють безпечний простір для відкритого обговорення внутрішніх конфліктів, що можуть ускладнювати професійне самовизначення [50].

Формувальна функція профорієнтаційної діяльності передбачає цілеспрямований розвиток якостей та компетентностей, необхідних для успішного професійного становлення та функціонування у соціумі. Розвиток рефлексивної компетентності забезпечує здатність аналізувати власний досвід, усвідомлювати мотиви поведінки, оцінювати відповідність дій поставленим цілям.

Формування здатності до самостійного прийняття рішень, планування, саморегуляції виступає важливим завданням профорієнтаційної роботи, оскільки професійне самовизначення вимагає зрілості особистості, готовності брати відповідальність за власні вибори. Розвиток комунікативних компетентностей, здатності до співпраці, вирішення конфліктів підготовує підлітків до функціонування у професійних колективах, інтеграції у професійні спільноти [11].

Соціалізаційна функція профорієнтації проявляється у введенні підлітків у світ професійних відносин, норм, цінностей, що становлять важливу частину соціального досвіду. Ознайомлення з професійною культурою різних сфер діяльності розширює соціальний кругозір підлітків, формує уявлення про різноманітність соціальних середовищ, допомагає усвідомити власні преференції щодо характеру соціальних взаємодій.

Професійні проби, екскурсії на підприємства, зустрічі з представниками професій забезпечують безпосереднє знайомство з реаліями професійної діяльності, дозволяють відчутти атмосферу професійного середовища, спостерігати професійну поведінку, освоювати професійну термінологію та манери спілкування.

Інтеграційна функція профорієнтації полягає у об'єднанні різноманітних аспектів ідентичності підлітка навколо професійного вибору як стрижневого елементу життєвого проєкту [44].

Таким чином, можемо зробити висновок, що професійне самовизначення підлітків вимагає узгодження різних компонентів їх ідентичності – гендерної, національної, класової, регіональної – з їх професійною роллю. Тому профорієнтаційна робота допомагає підліткам інтегрувати різні аспекти самовизначення, знайти професійний шлях тощо.

Гармонійна інтеграція професійної ідентичності у загальну структуру ідентичності забезпечує цілісність особистості, узгодженість життєвих планів, відсутність внутрішніх конфліктів між різними аспектами самовизначення [13].

Аналіз наукових праць Д. Закатнова та О. Середи дозволив нам визначити функції профорієнтаційної роботи у формуванні соціальної ідентичності підлітків, які наведені в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2 – Функції профорієнтаційної роботи у формуванні соціальної ідентичності підлітків

Функція	Зміст	Механізми реалізації	Вплив на формування ідентичності
Інформаційна	Надання знань про професії, освітні траєкторії, ринок праці	Професійне інформування, презентації професій, інформаційні ресурси	Розширення уявлень про професійні можливості, формування когнітивної основи професійної ідентичності
Діагностична	Виявлення здібностей, інтересів, схильностей, особистісних особливостей	Психодіагностичні методики, тестування, спостереження, самодіагностика	Усвідомлення власних особливостей, формування реалістичного образу професійного «Я»

Продовження таблиці 1.2

Консультативна	Підтримка у прийнятті рішень щодо професійного вибору	Індивідуальне консультування, групові дискусії, супровід вибору	Опрацювання сумнівів та конфліктів, легітимізація власного вибору, формування відповідальності
Формувальна	Розвиток компетентностей для професійного становлення	Тренінги, навчальні програми, проектна діяльність, рефлексивні практики	Розвиток рефлексії, саморегуляції, здатності до самостійного вибору
Соціалізаційна	Введення у світ професійних відносин, норм, цінностей	Професійні проби, екскурсії, зустрічі з професіоналами, імітаційні ігри	Освоєння професійної культури, формування уявлень про професійне середовище

Кінець таблиці 1.2

Інтеграційна	Об'єднання різних аспектів ідентичності навколо професійного вибору	Біографічна робота, побудова життєвих планів, узгодження цілей	Формування цілісної ідентичності, гармонізація різних аспектів самовизначення
Адаптаційна	Підготовка до змін, пов'язаних з професійним вибором	Моделювання професійних ситуацій, розвиток копінг-стратегій	Формування гнучкості ідентичності, готовності до трансформацій

Адаптаційна функція профорієнтації готує підлітків до майбутніх змін, пов'язаних із переходом до професійного навчання та професійної діяльності. Антиципація майбутніх викликів, розвиток стратегій подолання труднощів, формування психологічної готовності до нових соціальних ролей знижують стресовість переходів, сприяють успішній адаптації у нових соціальних середовищах. Профорієнтаційна робота може включати моделювання професійних ситуацій, обговорення типових труднощів періоду професійної адаптації, розвиток копінг-стратегій. Психологічна підготовка до професійного життя формує реалістичні очікування, знижує ризики розчарування, підвищує стійкість професійної ідентичності у періоди криз [21].

Роль референтної групи у формуванні професійної ідентичності підлітків реалізується через механізми групової ідентифікації, соціального порівняння, нормативного впливу. Професійні преференції однолітків, їхні життєві плани, успіхи та невдачі у професійному самовизначенні впливають на власні професійні вибори підлітка.

Групові форми профорієнтаційної роботи використовують потенціал групової динаміки для стимулювання професійного самовизначення, створюючи простір для обміну досвідом, підтримки, конструктивного зворотного зв'язку. Спільне обговорення питань професійного вибору допомагає підліткам усвідомити універсальність дилем професійного самовизначення, відчутти підтримку однолітків, отримати різноманітні перспективи на проблеми професійного вибору [49].

Сімейні фактори професійної ідентифікації включають батьківські очікування, сімейні традиції, професійний досвід членів родини, соціально-економічний статус сім'ї. Батьки виступають значущими фігурами у процесі професійного самовизначення підлітків, транслюючи певні цінності, установки, очікування щодо професійного майбутнього дитини.

Конфлікт між власними професійними прагненнями підлітка та батьківськими очікуваннями може ускладнювати формування професійної ідентичності, породжувати внутрішні суперечності, відкладати прийняття рішення. Профорієнтаційна робота має враховувати сімейний контекст професійного самовизначення, залучати батьків до профорієнтаційних заходів, сприяти конструктивному діалогу між підлітками та батьками з питань професійного вибору [56].

Гендерні аспекти професійної ідентифікації проявляються у впливі гендерних стереотипів на вибір професії, формування уявлень про «чоловічі» та «жіночі» професії, самообмеження у професійних виборах відповідно до гендерних норм. Гендерна сегрегація на ринку праці відображається у професійних преференціях підлітків, обмежуючи спектр розглядуваних варіантів. Профорієнтаційна робота має протидіяти обмежувальному впливу гендерних стереотипів, розширювати уявлення про можливості обох статей у різних професійних сферах, підтримувати нестандартні професійні вибори, що не відповідають традиційним гендерним очікуванням. Формування егалітарної професійної ідентичності, вільної від гендерних упереджень, розширює можливості самореалізації підлітків обох статей [62].

Соціально-економічні чинники професійної ідентифікації включають доступність освітніх можливостей, фінансові ресурси сім'ї, регіональні особливості ринку праці, престижність професій у суспільстві. Соціальна нерівність у доступі до якісної освіти та професійних можливостей обмежує професійні горизонти підлітків з менш забезпечених сімей, формує різні траєкторії професійної ідентифікації залежно від соціально-економічного статусу. Профорієнтаційна робота має враховувати реальні можливості та обмеження підлітків, допомагати знаходити доступні шляхи професійної реалізації, інформувати про можливості фінансової підтримки здобуття освіти. Соціальна справедливість у сфері професійної орієнтації передбачає рівний доступ усіх підлітків до якісних профорієнтаційних послуг незалежно від соціального походження [6].

Культурні чинники професійної ідентифікації визначаються системою цінностей, що панує у суспільстві, культурними уявленнями про престижні та непрестижні професії, традиціями професійного вибору у певних культурних спільнотах. Культурний контекст формує ієрархію професій, що впливає на професійні преференції підлітків.

Трансформація культурних цінностей, глобалізація, культурне різноманіття створюють множинні системи відліку для професійного самовизначення, що може як розширювати можливості вибору, так і породжувати дезорієнтацію. Профорієнтаційна робота має враховувати культурний контекст, поважати культурні традиції, водночас розширювати культурні горизонти підлітків, знайомити з альтернативними моделями професійного успіху [31].

Медійні репрезентації професій суттєво впливають на формування професійних уявлень та ідентифікацій підлітків. Образи професіоналів у фільмах, серіалах, соціальних мережах формують уявлення про привабливість, престижність, романтичність різних професій. Гламурізовані медійні репрезентації можуть створювати нереалістичні очікування щодо професійної діяльності, ідеалізувати окремі професії, недооцінювати інші. Критична

медіаграмотність, розвиток якої має бути частиною профорієнтаційної роботи, допомагає підліткам аналізувати медійні образи професій, розрізняти реальність та фікцію, формувати власні судження на основі достовірної інформації [55].

Віртуальна профорієнтація як новітня форма професійного супроводження використовує можливості цифрових технологій для забезпечення доступу до профорієнтаційних ресурсів, онлайн-консультування, віртуальних професійних проб. Цифрові платформи профорієнтації надають інтерактивні інструменти самопізнання, бази даних професій, віртуальні тури професійними середовищами, онлайн-спільноти для обміну досвідом професійного пошуку.

Віртуальна реальність відкриває можливості для імерсивного досвіду професійної діяльності без фізичного перебування у професійному середовищі. Водночас цифрова профорієнтація не може повністю замінити живе спілкування з професіоналами, безпосередній досвід практичної діяльності, емоційну підтримку у процесі складного вибору [41].

Професійні проби як метод формування професійної ідентичності забезпечують практичний досвід виконання професійних завдань, що дозволяє підліткам відчутти специфіку професійної діяльності, оцінити відповідність власних здібностей та інтересів вимогам професії. Практична діяльність у професійному контексті створює можливості для ідентифікації з професійною роллю, апробації професійної поведінки, отримання зворотного зв'язку від професіоналів. Позитивний досвід професійних проб зміцнює професійну ідентифікацію, підвищує впевненість у правильності вибору, конкретизує професійні плани. Негативний досвід також має цінність, дозволяючи своєчасно відмовитися від помилкового вибору, переорієнтуватися на альтернативні професійні траєкторії [15].

Рефлексивні практики у профорієнтаційній роботі стимулюють усвідомлення процесу професійного самовизначення, аналіз мотивів професійного вибору, оцінювання відповідності професійних планів особистісним особливостям та цінностям. Рефлексія власного досвіду професійного пошуку допомагає підліткам усвідомити динаміку професійних

інтересів, зрозуміти чинники, що впливають на професійні преференції, виявити внутрішні суперечності та конфлікти.

Структуровані рефлексивні практики, що включають ведення щоденників професійного самовизначення, написання есе про професійне майбутнє, групові обговорення досвіду професійного пошуку, сприяють поглибленню самопізнання, кристалізації професійної ідентичності [34].

Біографічний підхід у профорієнтаційній роботі передбачає аналіз життєвого шляху як цілісної траєкторії, де професійне самовизначення вписується у широкий контекст життєвих подій, відносин, цінностей. Побудова професійної автобіографії, проектування професійного майбутнього, аналіз професійних біографій значущих інших допомагають підліткам усвідомити зв'язок між минулим, теперішнім та майбутнім, побачити професійний вибір як частину життєвого проекту. Біографічна робота сприяє інтеграції професійної ідентичності у загальну структуру ідентичності, узгодженню професійних планів із життєвими цінностями, формуванню цілісного бачення життєвої перспективи [23].

Кризи професійної ідентичності у підлітковому віці можуть бути зумовлені внутрішніми суперечностями, конфліктом між різними професійними ідентифікаціями, невідповідністю професійних планів реальним можливостям, тиском зовнішніх очікувань. О. Блінова досліджує соціально-психологічні прояви кризи професійної ідентичності, виявляючи її негативний вплив на загальний стан особистості [62]. Професійна дезорієнтація проявляється у нездатності визначитися з професійним вибором, постійних коливаннях між альтернативами, відсутності інтересу до будь-яких професійних сфер. Профорієнтаційна робота має включати психологічну підтримку підлітків у кризових станах професійного самовизначення, допомогу у вирішенні внутрішніх конфліктів, пошук компромісних рішень, що узгоджують різні аспекти професійних прагнень [64].

Динаміка професійної ідентичності передбачає зміни професійних ідентифікацій протягом життя відповідно до трансформації особистості, зміни

життєвих обставин, еволюції професійних інтересів. Дослідниця К. Горішня аналізує феномен вторинного професійного самовизначення як побудову нової професійної ідентичності у зрілому віці [10]. Гнучкість професійної ідентичності, здатність до її перебудови виступає важливою характеристикою адаптивності у мінливому професійному світі. Профорієнтаційна робота має формувати у підлітків розуміння відкритості професійної ідентичності, можливості професійних змін протягом життя, цінності навчання протягом життя. Уявлення про професійну кар'єру як лінійну траєкторію поступається розумінню професійного шляху як нелінійного процесу, що включає зміни, повороти, переорієнтації [63].

Професійна самоефективність як компонент професійної ідентичності відображає віру особистості у власну здатність успішно виконувати професійну діяльність, долати професійні труднощі, досягати професійних цілей. Розвиток професійної самоефективності у процесі профорієнтаційної роботи здійснюється через досвід успіху у професійних пробах, позитивний зворотний зв'язок, спостереження успішних професіоналів, емоційну підтримку. Висока професійна самоефективність підвищує мотивацію професійного розвитку, сприяє наполегливості у досягненні професійних цілей, захищає від професійного вигорання. Низька професійна самоефективність може стримувати професійні амбіції, обмежувати професійні вибори безпечними варіантами, знижувати готовність до професійних викликів [38].

Професійні цінності як складова професійної ідентичності визначають пріоритети у професійній сфері, критерії оцінювання професій, орієнтири професійного розвитку. Формування професійних цінностей відбувається під впливом загальної системи життєвих цінностей, сімейних традицій, соціокультурного контексту, особистого досвіду. Профорієнтаційна робота має сприяти усвідомленню підлітками власних професійних цінностей, аналізу ціннісної відповідності різних професійних варіантів, узгодженню професійних виборів із ціннісними пріоритетами. Ціннісна автентичність професійного вибору, коли обрана професія відповідає глибинним цінностям особистості,

забезпечує стійкість професійної ідентичності, задоволеність професійною діяльністю, захист від професійних криз [14].

Професійна спільнота як простір реалізації професійної ідентичності передбачає включення у систему професійних відносин, прийняття норм та цінностей професійної культури, ідентифікацію з професійною групою. Антиципація майбутньої приналежності до професійної спільноти формується у процесі профорієнтації через знайомство з представниками професій, спостереження професійної взаємодії, участь у професійних спільнотах як периферійний учасник. Формування почуття приналежності до професійної спільноти ще до входження у професію створює готовність до професійної соціалізації, полегшує майбутню адаптацію у професійному середовищі, підвищує стійкість професійної ідентичності.

Висновки до розділу

Таким чином, теоретичний аналіз наукової літератури дозволив встановити, що професійне самовизначення підлітків є складним багатокомпонентним процесом, котрий включає усвідомлення власних інтересів та здібностей, ознайомлення зі світом професій, формування професійних планів, розвиток впевненості у власних силах та готовності до прийняття відповідальних рішень.

Підлітковий вік характеризується активним пошуком ідентичності, зростанням потреби у самостійності та визначенні власного місця у соціумі, що робить період 14-16 років критично важливим для закладання основ професійного становлення особистості.

Профорієнтаційна робота виступає системним чинником соціалізації підлітків, оскільки сприяє формуванню соціальної ідентичності, засвоєнню соціальних ролей, розвитку навичок соціальної взаємодії та адаптації до вимог суспільства.

Ефективна профорієнтація передбачає комплексний підхід, котрий поєднує інформаційну підтримку, психологічну діагностику, практичне знайомство з професіями, розвиток навичок планування та прийняття рішень, а також індивідуальне та групове консультування з урахуванням особливостей різних категорій молоді.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

2.1 Діагностика особливостей соціалізації підлітків під час проведення профорієнтаційної роботи

Емпіричне дослідження профорієнтаційного самовизначення підлітків передбачає комплексний підхід до вивчення психологічних, соціальних та особистісних чинників, котрі визначають готовність молодої людини до усвідомленого професійного вибору. Діагностична робота з підлітками 14-16 років вимагає врахування специфіки їхнього віку, коли відбувається активне формування ідентичності та пошук власного місця у соціумі.

Підлітковий період характеризується суперечливістю психологічних процесів, коли прагнення до самостійності поєднується з невпевненістю у власних силах, а бажання дорослішати супроводжується страхом перед відповідальністю за прийняті рішення. Вивчення рівнів сформованості профорієнтаційного самовизначення дозволяє виявити не лише поточний стан готовності підлітків до професійного вибору, але й визначити ті аспекти, котрі потребують додаткової педагогічної та психологічної підтримки.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що процес соціалізації сучасних підлітків значно покращиться за умови проведення профорієнтаційної роботи з ними фахівцями соціальної сфери.

Для реалізації діагностичного етапу дослідження було сформовано вибірку з 42 підлітків віком від 14 до 16 років. Респонденти представляли різні соціальні категорії, зокрема молодь з сімей у складних життєвих обставинах, підлітки з вразливих верств населення та молоді люди з девіантними проявами поведінки. Така неоднорідність вибірки дозволила отримати більш об'єктивну картину стану профорієнтаційного самовизначення серед сучасної української молоді, котра перебуває у різних соціальних умовах та стикається з неоднаковими

життєвими викликами. Діагностична робота здійснювалась із використанням комплексу методик, кожна з яких спрямована на вивчення окремих компонентів професійного самовизначення підлітків.

Першою методикою стала адаптована версія опитувальника «*Professional Decision-Making Difficulties Questionnaire*», розробленого І. Галі та його колегами, котра дозволяє виявити труднощі, з якими стикаються підлітки під час прийняття професійних рішень. Методика складається з низки тверджень, за допомогою яких можна визначити, чи відчувають молоді люди нестачу інформації про професії, чи мають вони невпевненість у власних здібностях, чи переживають внутрішні конфлікти між різними життєвими цінностями.

Респонденти оцінювали кожне твердження за дев'ятибальною шкалою, відповідаючи на запитання про те, наскільки певна проблема є актуальною для них особисто. Результати методики демонструють, що значна частина підлітків відчуває труднощі у професійному виборі через брак достовірної інформації про реальний зміст різних професій та вимоги до них.

Друга методика – опитувальник «*Career Maturity Inventory*» в адаптованому варіанті, який оцінює рівень зрілості професійних планів підлітків. Інструментарій включає запитання про розуміння молодими людьми ролі освіти у професійному становленні, усвідомлення необхідності планування кар'єри, готовність до самостійного пошуку інформації про професії та здатність співвідносити власні можливості з вимогами обраної сфери діяльності. Кожен респондент отримував загальний бал зрілості професійного самовизначення, котрий відображає інтегральну оцінку готовності до професійного вибору. Аналіз отриманих даних показав неоднорідність вибірки за рівнем професійної зрілості, що підтверджує необхідність диференційованого підходу до профорієнтаційної роботи з різними категоріями підлітків.

Третім діагностичним інструментом виступила методика «*Self-Directed Search*», розроблена Дж. Голландом та адаптована для україномовної аудиторії, яка базується на типологічній теорії професійного вибору. Методика передбачає самооцінку підлітками власних інтересів, здібностей та особистісних якостей у

контексті шести професійних типів. Реалістичний тип характеризується схильністю до роботи з конкретними об'єктами та інструментами, інтелектуальний тип проявляється у прагненні до дослідницької діяльності та аналітичного мислення, артистичний тип пов'язаний з творчою діяльністю та самовираженням, соціальний тип орієнтований на взаємодію з людьми та допомогу іншим, підприємницький тип характеризується лідерськими якостями та схильністю до організаторської діяльності, а конвенційний тип відрізняється увагою до деталей та структурованістю.

Результати методики дозволили визначити домінуючі професійні типи серед досліджуваних підлітків та виявити відповідність їхніх інтересів наявним професійним планам.

Четверта методика – адаптований варіант *опитувальника «Career Decision Self-Efficacy Scale»*, котрий вимірює впевненість підлітків у власній здатності успішно виконувати завдання, пов'язані з професійним самовизначенням. Інструментарій включає твердження про здатність молоді людини самостійно збирати інформацію про професії, обирати освітні програми, планувати кроки професійного розвитку, долати перешкоди на шляху до мети та приймати відповідальні рішення щодо майбутньої кар'єри. Респонденти оцінювали власну впевненість у виконанні кожного завдання за десятибальною шкалою.

Аналіз результатів показав, що рівень впевненості у професійному самовизначенні значно варіює серед підлітків різних соціальних категорій, причому найнижчі показники зафіксовано у молоді з вразливих верств населення та підлітків з девіантною поведінкою.

П'ятим методом стало *анкетування*, розроблене спеціально для дослідження з урахуванням українського соціокультурного контексту. Анкета містила відкриті та закриті запитання про професійні плани підлітків, джерела інформації про професії, роль батьків та однолітків у професійному виборі, обізнаність про можливості професійного навчання та труднощі, з якими стикаються молоді люди під час планування майбутньої кар'єри. Окремий блок запитань стосувався впливу воєнного стану на професійні орієнтації підлітків,

зміни у пріоритетах щодо вибору професії та готовності до міграції заради отримання бажаної освіти або роботи. Результати анкетування надали цінну інформацію про специфіку професійного самовизначення української молоді в умовах воєнного часу, коли традиційні професійні орієнтири зазнають істотних трансформацій під впливом зовнішніх обставин.

Обробка результатів діагностики здійснювалась з використанням як кількісних, так і якісних методів аналізу даних. Кількісний аналіз передбачав обчислення середніх значень за кожною методикою, визначення рівнів сформованості окремих компонентів професійного самовизначення та встановлення кореляційних зв'язків між різними показниками.

За результатами комплексної діагностики було виділено три рівні сформованості профорієнтаційного самовизначення підлітків.

Високий рівень характеризується усвідомленістю власних професійних інтересів та здібностей, наявністю чітких професійних планів, активною позицією у пошуку інформації про професії, високою впевненістю у власних силах та здатністю приймати відповідальні рішення щодо професійного майбутнього.

Середній рівень відзначається частковою сформованістю окремих компонентів професійного самовизначення, коли підліток має загальні уявлення про бажану сферу діяльності, проте відчуває труднощі з конкретизацією професійних планів або недостатньо впевнений у власних можливостях.

Низький рівень профорієнтаційного самовизначення проявляється у несформованості чітких професійних інтересів, відсутності конкретних планів щодо майбутньої кар'єри, пасивній позиції у професійному пошуку, низькій впевненості у власних силах та залежності від думки оточуючих під час прийняття професійних рішень. Розподіл респондентів за виділеними рівнями представлено у таблиці 2.1, яка демонструє кількісні показники та відсоткове співвідношення підлітків на кожному рівні сформованості профорієнтаційного самовизначення.

Таблиця 2.1 – Розподіл підлітків за рівнями сформованості профорієнтаційного самовизначення

Рівень сформованості	Кількість респондентів	Відсоток від загальної вибірки
Високий	9	21,4%
Середній	18	42,9%
Низький	15	35,7%
Загалом	42	100%

Аналіз розподілу респондентів за рівнями сформованості професійного самовизначення свідчить про те, що лише п'ята частина досліджуваних підлітків демонструє високий рівень готовності до професійного вибору. Найбільша група респондентів перебуває на середньому рівні, що вказує на наявність певної основи для професійного самовизначення, яка потребує додаткового розвитку та підтримки. Третина підлітків виявляє низький рівень сформованості професійного самовизначення, що актуалізує потребу у систематичній профорієнтаційній роботі з даною категорією молоді.

Детальний аналіз результатів за окремими компонентами професійного самовизначення представлено у таблиці 2.2, яка відображає середні бали респондентів за ключовими показниками, виміряними різними методиками.

Таблиця дозволяє порівняти рівень розвитку різних аспектів професійного самовизначення та виявити ті сфери, котрі потребують найбільшої уваги у процесі профорієнтаційної роботи з підлітками.

Таблиця 2.2 – Середні показники компонентів професійного самовизначення підлітків

Компонент професійного самовизначення	Середній бал	Максимально можливий бал	Відсоток від максимуму
--	---------------------	---------------------------------	-------------------------------

Продовження табл. 2.2

Усвідомленість професійних інтересів	6,3	10	63%
Інформованість про світ професій	5,1	10	51%
Професійна зрілість	47,2	80	59%
Впевненість у професійному виборі	5,8	10	58%
Здатність долати труднощі професійного вибору	4,9	9	54%

Наведені у таблиці дані демонструють, що найвищий рівень розвитку серед досліджуваних компонентів професійного самовизначення зафіксовано для усвідомленості професійних інтересів, хоча навіть за цим показником підлітки досягають лише 63% від можливого максимуму. Найнижчі результати отримано за показниками інформованості про світ професій та здатності долати труднощі професійного вибору, що свідчить про недостатню підготовленість підлітків до самостійного професійного пошуку та подолання перешкод на шляху до реалізації професійних планів.

Якісний аналіз відповідей респондентів на відкриті запитання анкети виявив низку закономірностей у професійних орієнтаціях підлітків різних соціальних категорій. Молодь з сімей у складних життєвих обставинах частіше обирає професії, котрі обіцяють швидке працевлаштування та стабільний дохід, навіть якщо такі професії не повною мірою відповідають їхнім інтересам та здібностям. Підлітки з девіантною поведінкою демонструють менший інтерес до планування професійного майбутнього та схильні до імпульсивних рішень у професійній сфері. Водночас більшість респондентів незалежно від соціальної категорії висловлювали потребу у додатковій підтримці під час професійного самовизначення та проявляли зацікавленість у професійному консультуванні.

Результати аналізу джерел інформації про професії представлено у таблиці 2.3, яка відображає, до яких джерел найчастіше звертаються підлітки під час вивчення різних професій та планування власної кар'єри.

Таблиця 2.3 – Джерела інформації про професії, якими користуються підлітки

Джерело інформації	Кількість респондентів, які використовують	Відсоток від загальної вибірки
Інтернет-ресурси та соціальні мережі	38	90,5%
Розмови з батьками	27	64,3%
Спілкування з друзями та однолітками	24	57,1%
Телебачення та відеоконтент	22	52,4%
Зустрічі з представниками професій	12	28,6%
Консультації у професійних центрах	8	19,0%
Спеціалізована література про професії	6	14,3%

Аналіз джерел інформації про професії показує домінування інтернет-ресурсів та соціальних мереж як основного каналу отримання професійно орієнтованої інформації серед підлітків. Водночас спостерігається недостатнє використання таких важливих джерел, як безпосереднє спілкування з представниками різних професій, професійне консультування у спеціалізованих центрах та вивчення фахової літератури про світ професій. Така ситуація може призводити до формування поверхневих та неповних уявлень про реальний зміст професійної діяльності, оскільки інформація з інтернету не завжди є достовірною та об'єктивною.

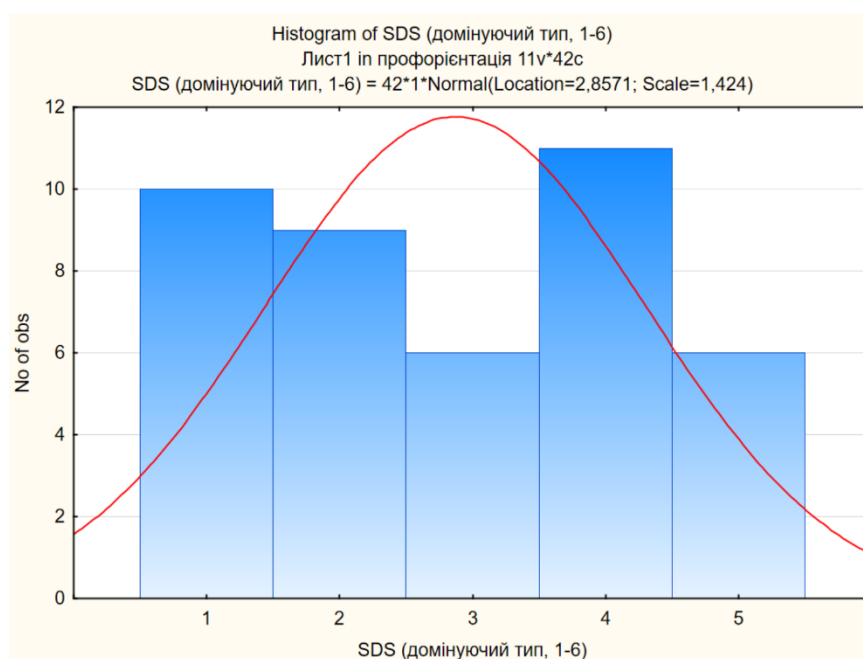

Рисунок 2.1 – Результати дослідження розподілу підлітків за

домінуючими професійними типами за методикою «Self-Directed Search»

Особлива увага під час діагностики приділялась вивченню впливу родини на професійне самовизначення підлітків. Результати анкетування показали, що для більшості респондентів думка батьків залишається важливою під час прийняття професійних рішень, проте не завжди батьки володіють актуальною інформацією про сучасний ринок праці та перспективні професії. Частина підлітків відзначала наявність конфліктів з батьками через розбіжності у поглядах на бажану професію, коли бажання молодшої людини не збігається з очікуваннями старшого покоління. Водночас респонденти, котрі отримують підтримку родини у професійному пошуку, демонструють вищий рівень

впевненості у власних професійних планах та більшу готовність до активних дій для їх реалізації.

Аналіз впливу воєнного стану на професійні орієнтації підлітків виявив суттєві зміни у пріоритетах молоді щодо вибору майбутньої професії. Значна частина респондентів висловлювала зацікавленість у професіях, пов'язаних з безпекою та обороною країни, медициною, психологічною підтримкою та волонтерською діяльністю. Водночас спостерігалось зростання невизначеності щодо можливостей реалізації професійних планів в Україні та підвищення готовності розглядати варіанти навчання або роботи за кордоном. Частина підлітків відзначала труднощі з плануванням професійного майбутнього в умовах невизначеності та змушена була коригувати власні професійні плани з огляду на поточну ситуацію у країні.

Окремий аспект діагностики стосувався вивчення рівня розвитку рефлексивних навичок підлітків, котрі є важливим компонентом усвідомленого професійного самовизначення. Результати показали, що більшість респондентів відчують труднощі з об'єктивною оцінкою власних сильних та слабких сторін, схильні до завищеної або заниженої самооцінки професійно важливих якостей. Розвиток здатності до рефлексії власних інтересів, здібностей та мотивів професійного вибору виступає необхідною умовою підвищення рівня професійного самовизначення підлітків.

Комплексна діагностика рівнів сформованості профорієнтаційного самовизначення підлітків дозволила отримати об'єктивну картину стану готовності молоді до професійного вибору, виявити проблемні зони та визначити напрями подальшої профорієнтаційної роботи. Результати дослідження підтвердили необхідність системного підходу до професійної орієнтації підлітків, котрий має включати інформаційну підтримку, розвиток навичок професійного планування, підвищення впевненості у власних силах та формування активної позиції у професійному самовизначенні.

2.2 Тренінгова програма «Професійне самовизначення підлітків»

Розробка та реалізація тренінгової програми базувалась на результатах проведеної діагностики, яка виявила ключові дефіцити у готовності молоді до усвідомленого професійного вибору. Тренінгова робота передбачала створення спеціального освітнього середовища, де підлітки могли б у безпечній атмосфері досліджувати власні інтереси та здібності, знайомитися з різноманітними професіями, розвивати навички планування та прийняття рішень, а також отримувати підтримку від фахівців та однолітків. Головна мета тренінгу полягала не у нав'язуванні підліткам конкретних професійних шляхів, а у створенні умов для самостійного осмисленого вибору, заснованого на глибокому розумінні власних особливостей та реалістичному баченні можливостей професійної реалізації. Програма тренінгу розроблялась з урахуванням вікових особливостей підлітків, специфіки їхнього соціального становища та викликів, з якими стикається українська молодь в умовах воєнного часу.

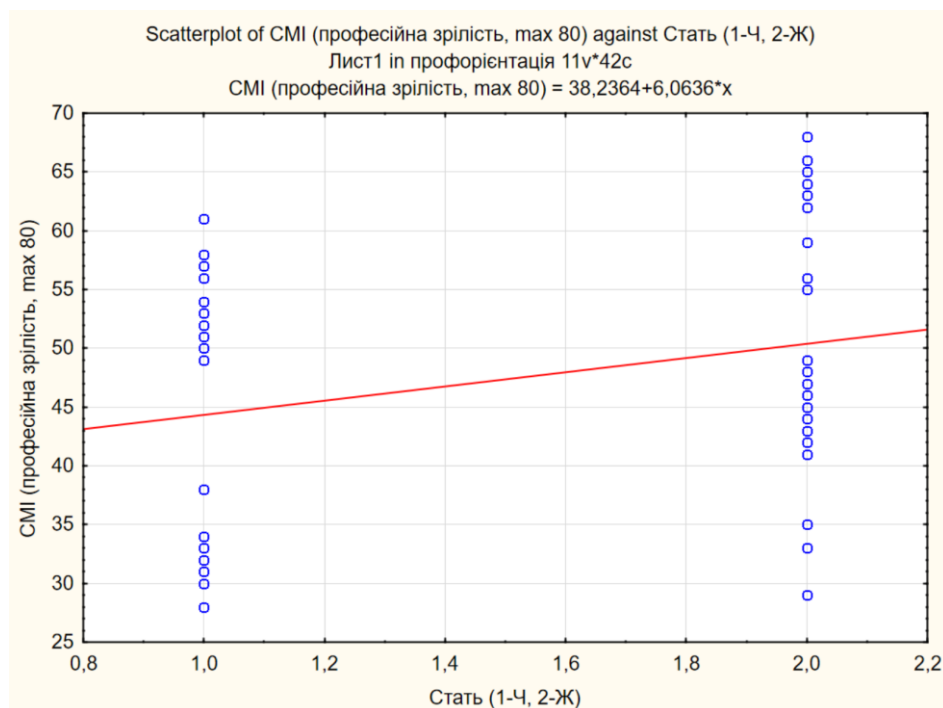

Рисунок 2.2 – Діаграма розсіювання залежності показників професійної зрілості від статі респондентів

Тренінгова програма складалась з дванадцяти занять тривалістю по дві академічні години кожне, що загалом становило 24 години активної групової роботи. Заняття проводились двічі на тиждень протягом шести тижнів, що дозволяло учасникам засвоювати новий матеріал та відпрацьовувати отримані навички між зустрічами. Група налічувала 42 учасники, котрі були поділені на три підгрупи по 14 осіб для забезпечення більш ефективної взаємодії та можливості приділити увагу кожному підлітку. Структура кожного заняття включала вступну частину з актуалізацією теми, основну частину з практичними вправами та завершальну частину з рефлексією досвіду. Тренінгові методи включали групові дискусії, рольові ігри, проєктну роботу, психологічні вправи, арт-терапевтичні техніки та елементи нарративної практики.

Перше заняття присвячувалось знайомству учасників, формуванню групової згуртованості та створенню атмосфери довіри. Учасники обговорювали власні очікування від тренінгу, встановлювали правила групової роботи та виконували вправи на розкриття. Вправа «Професійна візитівка» передбачала представлення себе через метафору професії, яка найкраще відображає внутрішній світ підлітка. Завдання спонукало учасників замислитись над власними особливостями та знайти творчий спосіб їх презентації. Друге заняття зосереджувалось на дослідженні світу професій через інтерактивну гру «Професійна мандрівка», де підлітки віртуально відвідували різні сфери діяльності, знайомились з нетиповими та перспективними професіями, обговорювали зміни на ринку праці.

Третє та четверте заняття були спрямовані на самопізнання та усвідомлення власних інтересів, здібностей, цінностей. Вправа «Карта моїх талантів» дозволила учасникам систематизувати інформацію про власні сильні сторони, досягнення, улюблені заняття. Підлітки працювали з проєктивними методиками, малювали образи майбутнього, складали колажі з зображеннями бажаного професійного життя. Обговорення результатів роботи у малих групах сприяло поглибленню самоаналізу та отриманню зворотного зв'язку від однолітків. П'яте заняття присвячувалось вивченню професійних цінностей

через методику ранжування, де учасники визначали пріоритетність таких аспектів, як матеріальний дохід, можливість творчої реалізації, соціальна значущість праці, комфортні умови роботи, можливості кар'єрного зросту, баланс між роботою та особистим життям.

Шосте та сьоме заняття зосереджувались на розвитку навичок професійного планування. Учасники знайомились з алгоритмом прийняття професійних рішень, вчилися формулювати короткострокові та довгострокові цілі, визначати кроки для їх досягнення, передбачати можливі перешкоди та шукати шляхи їх подолання. Вправа «Моя професійна траєкторія» передбачала створення індивідуального плану професійного розвитку на найближчі п'ять років з урахуванням освітніх можливостей, особистісних ресурсів та зовнішніх обставин. Підлітки вчилися використовувати техніку SMART для постановки конкретних, вимірюваних, досяжних, релевантних та обмежених у часі цілей.

Восьме заняття було присвячене розвитку впевненості у власних силах та подоланню страхів, пов'язаних з професійним вибором. Через групову дискусію учасники ділились власними сумнівами та побоюваннями, отримували підтримку від інших членів групи, знаходили ресурси для зміцнення віри у власні можливості. Вправа «Долаючи бар'єри» передбачала роботу з типовими обмежувальними переконаннями, такими як «я недостатньо розумний для такої професії», «у моїй сім'ї ніхто не здобував вищої освіти», «в Україні немає перспектив для молоді». Учасники вчилися перетворювати негативні установки на конструктивні твердження, знаходити приклади людей, котрі подолали подібні труднощі. Дев'яте та десяте заняття включали зустрічі з представниками різних професій, котрі розповідали про специфіку своєї роботи, шляхи професійного становлення, виклики та задоволення від обраної діяльності. Підлітки мали можливість поставити запитання, дізнатись про реальні аспекти професії, котрі часто залишаються поза увагою у популярних описах. Після кожної зустрічі проводилось обговорення отриманої інформації, учасники ділились враженнями, порівнювали власні уявлення про професію з розповідями практиків. Одинадцяте заняття було присвячене розвитку комунікативних

навичок, необхідних для успішного професійного самовизначення. Учасники відпрацьовували навички проходження співбесід, складання резюме, написання мотиваційних листів, презентації власних досягнень та компетенцій.

Дванадцяте завершальне заняття передбачало підбиття підсумків тренінгової роботи, рефлексію змін у розумінні власних професійних перспектив, презентацію індивідуальних проєктів професійного розвитку. Кожен учасник представляв власний план дій на найближчий період, отримував зворотний зв'язок від групи та тренера, фіксував конкретні кроки, котрі планує здійснити для реалізації професійних планів. Завершення тренінгу супроводжувалось церемонією вручення сертифікатів та створенням групової «Карти професійних мрій», де кожен учасник залишав символічний відбиток свого професійного прагнення.

Структура тренінгової програми представлена у таблиці 2.4, яка відображає тематику кожного заняття, основні методи роботи та очікувані результати для учасників.

Таблиця 2.4 – Структура тренінгової програми з розвитку професійного самовизначення

№ заняття	Тема заняття	Основні методи роботи	Очікувані результати
1	Знайомство та формування групи	Ігри на знайомство, групова дискусія, вправи на довіру	Створення атмосфери безпеки, встановлення правил групи
2	Світ професій навколо нас	Інтерактивна гра, презентація професій, групова робота	Розширення уявлень про різноманітність професій

Продовження таблиці 2.4

3	Хто я? Мої таланти та здібності	Проективні методика, арт-терапія, самоаналіз	Усвідомлення власних сильних сторін
4	Карта моїх інтересів	Малювання, колажування, групова дискусія	Систематизація інформації про власні інтереси
5	Професійні цінності	Методика ранжування, групове обговорення	Визначення пріоритетних цінностей у професії
6	Планування професійного шляху	Робота з алгоритмами, складання планів, мозковий штурм	Набуття навичок професійного планування
7	Моя професійна траєкторія	Проектна робота, індивідуальне консультування	Створення індивідуального плану розвитку
8	Долаючи страхи та сумніви	Групова підтримка, робота з переконаннями, рольові ігри	Підвищення впевненості у власних силах
9	Зустріч з професіоналами (частина 1)	Бесіда з запрошеними гостями, запитання-відповіді	Отримання реальної інформації про професії
10	Зустріч з професіоналами (частина 2)	Бесіда з запрошеними гостями, групове обговорення	Формування реалістичних уявлень про професійну діяльність

Кінець таблиці 2.4

11	Навички професійної комунікації	Рольові ігри, практичні вправи, зворотний зв'язок	Розвиток комунікативних компетенцій
12	Підбиття підсумків	Презентація проєктів, рефлексія, церемонія завершення	Усвідомлення власних змін та визначення подальших кроків

Для оцінки ефективності тренінгової програми було проведено повторну діагностику рівнів сформованості профорієнтаційного самовизначення учасників після завершення усіх занять. Використовувались ті самі методики, що й на етапі первинної діагностики, що дозволило порівняти показники до та після тренінгу і виявити динаміку змін. Результати повторної діагностики представлені у таблиці 2.5, яка демонструє розподіл учасників за рівнями сформованості професійного самовизначення після проходження тренінгової програми.

Таблиця 2.5 – Розподіл підлітків за рівнями сформованості професійного самовизначення після тренінгу

Рівень сформованості	Кількість респондентів	Відсоток від загальної вибірки	Зміна порівняно з первинною діагностикою
Високий	17	40,5%	+19,1%
Середній	20	47,6%	+4,7%
Низький	5	11,9%	-23,8%
Загалом	42	100%	-

Порівняльний аналіз результатів первинної та повторної діагностики свідчить про суттєві позитивні зміни у рівнях сформованості профорієнтаційного самовизначення учасників тренінгу. Кількість підлітків з

високим рівнем зросла майже удвічі, збільшившись з 21,4% до 40,5%. Найбільш суттєві зміни спостерігались у групі з низьким рівнем, де кількість учасників зменшилась утричі з 35,7% до 11,9%. Група з середнім рівнем також дещо збільшилась, що вказує на перехід частини підлітків з низького рівня на середній.

Динаміка змін за окремими компонентами професійного самовизначення представлена у таблиці 2.6, яка дозволяє простежити, які саме аспекти зазнали найбільших трансформацій внаслідок участі у тренінговій програмі. Порівняння середніх балів до та після тренінгу надає кількісну оцінку ефективності втручання.

Таблиця 2.6 – Динаміка показників компонентів професійного самовизначення

Компонент професійного самовизначення	Середній бал до тренінгу	Середній бал після тренінгу	Приріст показника	Відсоток приросту
Усвідомленість професійних інтересів	6,3	8,1	+1,8	+28,6%
Інформованість про світ професій	5,1	7,4	+2,3	+45,1%
Професійна зрілість	47,2	61,5	+14,3	+30,3%
Впевненість у професійному виборі	5,8	7,6	+1,8	+31,0%
Здатність долати труднощі професійного вибору	4,9	6,8	+1,9	+38,8%

Аналіз динаміки показників демонструє позитивні зміни за усіма компонентами професійного самовизначення. Найбільший приріст зафіксовано для показника інформованості про світ професій, що становить 45,1% від початкового рівня. Суттєве підвищення спостерігається також у здатності долати

труднощі професійного вибору та професійній зрілості. Дещо менший, але також значущий приріст характерний для усвідомленості професійних інтересів та впевненості у професійному виборі.

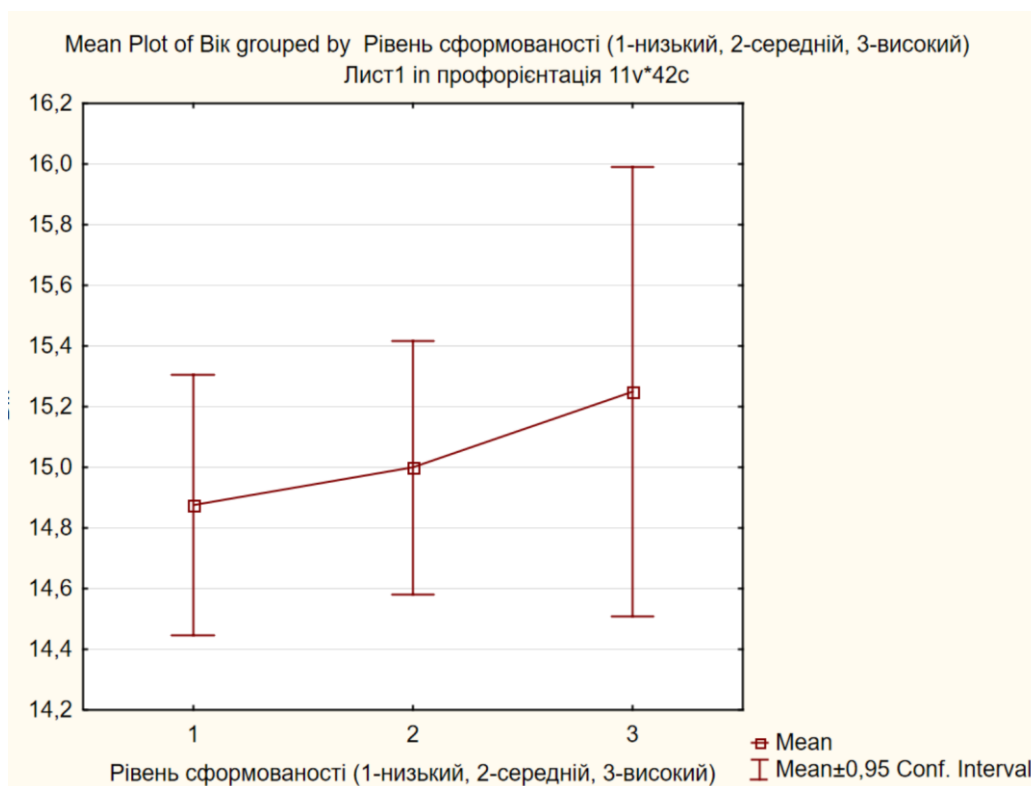

Рисунок 2.3 – Графік середніх значень віку респондентів залежно від рівня сформованості професійного самовизначення

Якісний аналіз змін базувався на рефлексивних есе учасників, котрі писали про власний досвід участі у тренінгу наприкінці програми. Підлітки відзначали, що тренінг допоміг їм краще зрозуміти власні бажання та можливості, позбутись стереотипних уявлень про деякі професії, навчитись більш системно підходити до планування майбутнього. Багато учасників підкреслювали цінність групової підтримки, можливість почути досвід інших підлітків, котрі стикаються з подібними труднощами професійного вибору. Особливо значущими для учасників виявились зустрічі з представниками професій, котрі надали живе уявлення про реальну професійну діяльність. Декілька підлітків змінили власні професійні плани після участі у тренінгу, усвідомивши невідповідність початкового вибору власним інтересам та цінностям.

Спостереження за динамікою групових процесів протягом тренінгу показало поступове зростання активності учасників, підвищення довіри у групі, розвиток навичок конструктивної взаємодії. Якщо на перших заняттях підлітки були дещо скутими, обережно ділились власними думками, побоювались оцінювального ставлення, то наприкінці програми атмосфера у групі стала більш відкритою, учасники вільно висловлювали власні міркування, активно підтримували один одного. Декілька підлітків, котрі початково демонстрували низьку мотивацію до участі у тренінгу, поступово долучались до роботи, знаходили для себе цікаві аспекти програми. Деякі учасники з девіантною поведінкою виявили несподівані таланти та інтереси, котрі могли б стати основою для професійної реалізації.

Аналіз труднощів, з якими стикались учасники під час тренінгу, виявив декілька типових проблем. Частина підлітків відчувала складність з формулюванням власних інтересів та цінностей, оскільки раніше не замислювалась над такими питаннями глибоко. Деякі учасники виявляли опір під час виконання вправ, котрі вимагали саморозкриття та рефлексії, побоювались виглядати вразливими перед однолітками. Окремі підлітки зазнавали розчарування, усвідомлюючи розрив між власними мріями та реальними можливостями їх реалізації в поточних умовах. Робота з такими труднощами вимагала від ведучого тренінгу гнучкості, здатності адаптувати програму до потреб конкретної групи, надавати індивідуальну підтримку учасникам у складних ситуаціях.

Окремий аспект аналізу ефективності тренінгу стосувався вивчення стійкості досягнутих змін. Через два місяці після завершення програми було проведено контрольне дослідження, у якому взяли участь 38 з 42 учасників тренінгу. Результати контрольного дослідження представлені у таблиці 2.7, яка демонструє показники через два місяці після завершення програми та дозволяє оцінити, наскільки стабільними виявились зміни, досягнуті внаслідок тренінгової роботи.

Таблиця 2.7 – Показники професійного самовизначення через два місяці після тренінгу

Компонент професійного самовизначення	Бал одразу після тренінгу	Бал через два місяці	Зміна показника	Характер динаміки
Усвідомленість професійних інтересів	8,1	7,9	-0,2	Стабільний
Інформованість про світ професій	7,4	7,6	+0,2	Зростання
Професійна зрілість	61,5	60,8	-0,7	Стабільний
Впевненість у професійному виборі	7,6	7,8	+0,2	Зростання
Здатність долати труднощі професійного вибору	6,8	7,1	+0,3	Зростання

Контрольне дослідження показало, що досягнуті у процесі тренінгу зміни виявились переважно стійкими, а за деякими показниками навіть відбулось подальше зростання. Незначне зниження спостерігалось лише за показниками усвідомленості професійних інтересів та професійної зрілості, проте воно не є статистично значущим та залишається у межах похибки вимірювання. Подальше зростання показників інформованості про світ професій, впевненості у професійному виборі та здатності долати труднощі свідчить про те, що тренінг запустив процеси саморозвитку, котрі продовжувались навіть після завершення програми. Під час контрольного дослідження учасники також відповідали на запитання про те, які конкретні кроки вони здійснили для реалізації власних професійних планів після завершення тренінгу. Результати показали, що 31 учасник з 38 здійснив принаймні одну дію для просування до обраної

професійної мети. Найчастіше згадувались такі дії, як відвідування днів відкритих дверей у закладах освіти, консультації з представниками цікавих професій, вивчення додаткової інформації про обрану сферу діяльності, розмови з батьками про підтримку професійних планів, запис на додаткові курси або гуртки для розвитку необхідних навичок. Сім учасників повідомили про зміну освітньої траєкторії відповідно до нових професійних орієнтирів, зокрема про вибір профільних предметів для поглибленого вивчення або перехід до іншого класу з відповідною спеціалізацією.

Аналіз факторів, котрі сприяли ефективності тренінгової програми, виявив декілька ключових елементів. Комплексність підходу, коли робота велась одночасно з різними аспектами професійного самовизначення, дозволила забезпечити системні зміни у готовності підлітків до професійного вибору. Використання активних методів навчання, котрі залучали учасників до практичної діяльності, сприяло більш глибокому засвоєнню матеріалу порівняно з традиційними лекційними формами.

Групова форма роботи створювала можливості для соціального навчання, коли підлітки вчилися один у одного, обмінювались досвідом, підтримували один одного. Зустрічі з представниками професій надавали учасникам реальну інформацію з перших вуст, руйнували стереотипи, демонстрували різноманітність шляхів професійного становлення. Індивідуальний підхід, коли кожен учасник мав можливість працювати над власними професійними питаннями у власному темпі, враховував різноманітність потреб та можливостей підлітків. Водночас аналіз виявив і обмеження тренінгової програми, котрі важливо враховувати під час планування подальшої профорієнтаційної роботи. Тривалість програми у дванадцять занять, хоча й дозволила охопити основні аспекти професійного самовизначення, виявилась недостатньою для глибокої роботи з деякими складними питаннями. Частина учасників висловлювала потребу у продовженні тренінгу або додатковому індивідуальному консультуванні. Групова форма роботи, попри свої переваги, не завжди дозволяла приділити достатньо уваги індивідуальним особливостям кожного

учасника. Деякі підлітки з вираженими труднощами професійного самовизначення потребували більш інтенсивної підтримки, ніж могла надати групова програма. Залежність ефективності тренінгу від мотивації учасників означала, що підлітки з низькою початковою мотивацією отримували менший ефект від участі у програмі порівняно з більш мотивованими однолітками.

Тренінгова програма з розвитку професійної самовизначеності підлітків продемонструвала свою ефективність як інструмент підвищення готовності молоді до усвідомленого професійного вибору, проте потребує інтеграції у більш широку систему профорієнтаційної підтримки, яка включала б індивідуальне консультування, роботу з батьками, співпрацю з освітніми закладами та роботодавцями для створення комплексного середовища професійного розвитку підлітків.

Тренінгова програма з розвитку професійної самовизначеності підлітків продемонструвала свою ефективність як інструмент підвищення готовності молоді до усвідомленого професійного вибору, проте потребує інтеграції у більш широку систему профорієнтаційної підтримки, яка включала б індивідуальне консультування, роботу з батьками, співпрацю з освітніми закладами та роботодавцями для створення комплексного середовища професійного розвитку підлітків.

Рефлексивний аналіз процесу реалізації тренінгової програми дозволив виявити ключові чинники, котрі впливали на ефективність роботи з різними учасниками. Підлітки, котрі демонстрували високу початкову мотивацію до участі у тренінгу, активно включались у групову роботу з перших занять, охоче виконували домашні завдання між зустрічами, ініціювали додаткові дискусії з питань професійного вибору. Такі учасники отримували максимальну користь від програми, оскільки використовували кожен можливість для поглиблення самопізнання та розширення знань про професії. Водночас частина підлітків з низькою початковою мотивацією потребувала додаткових зусиль для залучення до роботи, проте поступово більшість з них також знаходили для себе цінні аспекти програми. Важливу роль у підвищенні мотивації відігравала атмосфера

підтримки у групі, коли учасники бачили позитивні зміни у інших членів групи та відчували можливість власних трансформацій.

Динаміка групової взаємодії протягом тренінгу демонструвала типові етапи розвитку групи від початкової обережності до справжньої згуртованості. На перших заняттях підлітки обмежувались поверхневими коментарями, уникали глибокого саморозкриття, намагались презентувати себе у найкращому світлі. Поступово, у міру формування довіри та встановлення безпечної атмосфери, учасники починали ділитись справжніми сумнівами щодо професійного майбутнього, розповідати про страхи та труднощі, просити поради у однолітків. Кульмінаційним моментом групового розвитку стали заняття з зустрічами представників професій, коли підлітки демонстрували високу активність, ставили глибокі запитання, відкрито обговорювали власні професійні плани. Завершальне заняття з презентацією індивідуальних проєктів професійного розвитку показало, наскільки учасники стали більш усвідомленими у власних професійних прагненнях порівняно з початком програми.

Особливості роботи з підлітками різних соціальних категорій вимагали адаптації окремих елементів тренінгової програми. Молодь з сімей у складних життєвих обставинах виявляла підвищену тривожність щодо фінансових аспектів професійного навчання, часто обмежувала власні професійні мрії міркуваннями про доступність освіти. Робота з такими учасниками передбачала додаткове інформування про стипендіальні програми, гранти, можливості безкоштовного професійного навчання, приклади успішних професійних траєкторій людей з обмеженими фінансовими ресурсами. Підлітки з вразливих верств населення демонстрували нижчу самооцінку професійно важливих якостей, схильність до самообмеження у виборі професій, потребу у додатковій емоційній підтримці. Для такої категорії учасників особливо важливими виявились вправи на розвиток впевненості у власних силах, робота з обмежувальними переконаннями, отримання позитивного зворотного зв'язку від групи та ведучого.

Підлітки з девіантними проявами поведінки на початку тренінгу часто демонстрували захисну позицію, скептичне ставлення до можливості корисності занять, провокативну поведінку під час групових вправ. Робота з такими учасниками вимагала від ведучого особливої терплячості, здатності не реагувати на провокації, вміння знаходити індивідуальний підхід до кожного складного підлітка. Прорив у роботі з девіантною молоддю часто відбувався під час практичних вправ, котрі дозволяли їм проявити креативність, нестандартне мислення, лідерські якості. Багато підлітків з девіантною поведінкою відкривали для себе можливість професійної реалізації у творчих сферах, підприємстві, соціальній роботі, де їхня енергійність та схильність до виходу за межі правил могли б стати перевагою. Наприкінці тренінгу саме підлітки з девіантною поведінкою інколи демонстрували найбільш драматичні зміни у розумінні власних професійних можливостей, оскільки вперше отримували досвід визнання їхнього потенціалу дорослими та однолітками.

Гендерні особливості професійного самовизначення підлітків також проявлялись під час тренінгової роботи. Дівчата частіше обирали соціально орієнтовані професії, пов'язані з допомогою людям, освітою, медициною, проявляли більшу відкритість до обговорення емоційних аспектів професійного вибору. Хлопці демонстрували схильність до технічних професій, підприємництва, сфер діяльності, пов'язаних з безпекою та обороною, проте виявляли менш розвинені навички вербалізації власних професійних мотивів та цінностей.

Робота з гендерними стереотипами про професії виявилась важливим елементом тренінгу, оскільки багато підлітків обох статей обмежували власний професійний вибір уявленнями про традиційно чоловічі чи жіночі сфери діяльності. Обговорення успішних прикладів жінок у технічних професіях та чоловіків у соціальних сферах розширювало горизонти професійних можливостей учасників.

Вплив воєнного стану на професійне самовизначення підлітків виявлявся у різних аспектах тренінгової роботи. Багато учасників висловлювали прагнення

обрати професії, котрі дозволили б долучитись до захисту та відбудови країни, демонстрували підвищений інтерес до медичних, психологічних, інженерних, оборонних спеціальностей. Водночас частина підлітків переживала глибоку невизначеність щодо можливості планування професійного майбутнього в умовах війни, сумнівалась у реалістичності власних професійних планів. Робота з такими переживаннями передбачала визнання реальності труднощів, водночас підтримку надії та віри у можливість реалізації професійних прагнень навіть у складних обставинах. Деякі учасники розглядали можливість професійного навчання за кордоном, що актуалізувало питання про збереження зв'язку з Україною, можливості повернення після здобуття освіти, внеску у розвиток країни незалежно від географічного місця перебування.

Роль сім'ї у професійному самовизначенні підлітків неодноразово ставала предметом обговорення під час тренінгових занять. Учасники ділились досвідом підтримки або опору з боку батьків щодо обраних професійних напрямів, розповідали про конфлікти через розбіжності у поглядах на бажану професію, висловлювали потребу у розумінні з боку значущих дорослих. Частина підлітків відчувала тиск батьківських очікувань, коли родина мала чіткі уявлення про те, ким має стати молода людина, не враховуючи власних бажань підлітка. Інші учасники скаржились на байдужість батьків до питань професійного вибору, відсутність будь-якої підтримки у професійному пошуку. Найбільш сприятливу ситуацію мали підлітки, батьки яких демонстрували зацікавлену підтримку, готовність допомагати у пошуку інформації про професії, водночас поважали право молодої людини на власний вибір.

Вплив однолітків на професійне самовизначення підлітків виявлявся як у позитивних, так і у негативних аспектах. Групова робота під час тренінгу показала, що думка ровесників має велике значення для підлітків, часом навіть більше, ніж думка дорослих. Підтримка з боку однолітків надихала учасників на сміливі професійні рішення, допомагала долати невпевненість у власних силах, створювала відчуття спільності у професійному пошуку. Водночас деякі підлітки відзначали негативний вплив друзів, котрі висміювали професійні плани,

відмовляли від навчання, нав'язували свої уявлення про престижні чи непрестижні професії. Робота з таким негативним впливом однолітків передбачала розвиток у учасників здатності критично оцінювати чужі думки, відстоювати власну позицію, вибрати оточення, котре підтримує особистісний розвиток.

Інформаційне середовище та його вплив на професійне самовизначення підлітків стало окремою темою для обговорення. Учасники розповідали про використання соціальних мереж для ознайомлення з різними професіями, перегляд відеоблогів професіоналів, участь у онлайн-спільнотах за інтересами. Водночас виявилась проблема надмірної ідеалізації професій у соціальних мережах, коли блогери демонструють лише привабливі аспекти своєї діяльності, замовчуючи про труднощі, виклики, необхідні зусилля для досягнення успіху. Критичне мислення щодо інформації з інтернету, вміння відрізнити достовірні джерела від маніпулятивних, здатність шукати різнобічну інформацію про професії виявились важливими навичками, котрі розвивались під час тренінгу через спеціальні вправи та обговорення.

Практичний досвід знайомства з професіями через зустрічі з професіоналами виявився одним з найбільш цінних елементів тренінгової програми за оцінками учасників. Підлітки отримали можливість почути реальні історії професійного становлення, дізнатись про повсякденні обов'язки представників різних професій, задати запитання про те, що їх справді цікавить. Запрошені гості розповідали не лише про успіхи, але й про помилки на професійному шляху, труднощі перших років роботи, необхідність постійного навчання та розвитку. Такі відверті розповіді допомагали підліткам формувати більш реалістичні уявлення про професійну діяльність, розуміти, що професійний шлях рідко буває прямолінійним, що зміни професійних планів є нормальною частиною професійного розвитку. Декілька учасників після зустрічей з професіоналами переглянули власні професійні уподобання, відкривши для себе нові привабливі можливості або усвідомивши невідповідність початкового вибору власним інтересам.

Розвиток навичок планування та постановки цілей виявився складним завданням для багатьох учасників тренінгу. Підлітки відчували труднощі з формулюванням конкретних вимірюваних цілей, схильні були до або надмірно загальних формулювань на кшталт "хочу бути успішним", або до нереалістично амбітних планів без врахування необхідних кроків для їх досягнення. Поступове освоєння техніки постановки цілей за принципом SMART допомагало учасникам навчитись конкретизувати власні бажання, визначати критерії досягнення мети, розбивати великі цілі на менші досяжні кроки. Особливо корисною виявилась вправа зі складання детального плану дій на найближчі шість місяців, коли підлітки визначали конкретні заходи для просування до професійної мети з зазначенням термінів та ресурсів, необхідних для реалізації.

Емоційні аспекти професійного самовизначення отримували достатню увагу під час тренінгової роботи, оскільки професійний вибір для багатьох підлітків пов'язаний з інтенсивними переживаннями. Страх помилитись у виборі професії, тривога щодо власних здібностей справитись з навчанням, переживання через можливе несхвалення з боку значущих людей, невпевненість у майбутньому супроводжували професійне самовизначення багатьох учасників. Робота з емоційними аспектами передбачала створення можливостей для вираження та визнання переживань, нормалізацію тривоги як природної частини процесу вибору, навчання технікам емоційної саморегуляції. Групова підтримка відіграла ключову роль у зменшенні інтенсивності негативних емоцій, оскільки учасники усвідомлювали, що не є самотніми у своїх переживаннях, що багато однолітків стикаються з подібними труднощами.

Розвиток рефлексивних навичок як важливої складової професійного самовизначення відбувався через систематичну практику осмислення власного досвіду наприкінці кожного заняття. Учасники навчались аналізувати власні реакції на різні вправи, виявляти нові знання про себе, фіксувати зміни у розумінні професійних перспектив. Ведення рефлексивних щоденників між заняттями допомагало підліткам відстежувати власну динаміку, помічати зміни у ставленні до професійного вибору, систематизувати отриману інформацію.

Наприкінці програми багато учасників відзначали, що навчилися краще розуміти власні мотиви, усвідомлювати справжні причини тих чи інших професійних уподобань, критично оцінювати власні переконання про себе та світ професій.

Перспективи подальшого розвитку тренінгової програми включають декілька напрямів удосконалення. Продовження терміну реалізації програми до шістнадцяти або двадцяти занять дозволило б глибше опрацювати окремі теми, приділити більше уваги індивідуальним особливостям учасників, включити додаткові практичні елементи. Інтеграція онлайн-компонентів між очними зустрічами через створення закритої групи у соціальних мережах або використання освітньої платформи могла б підтримувати процес професійного самовизначення між заняттями. Залучення батьків до окремих занять або організація паралельних зустрічей для батьків сприяло б узгодженню професійних планів у родинях. Створення мережі випускників програми для підтримки один одного після завершення тренінгу допомогло б підтримувати мотивацію до реалізації професійних планів.

Методичні рекомендації для ведучих тренінгу базуються на досвіді реалізації програми та включають низку важливих аспектів. Створення безпечної атмосфери у групі є пріоритетним завданням перших занять, оскільки без довіри учасники не будуть готові до глибокого саморозкриття. Гнучкість у реалізації програми дозволяє адаптувати окремі вправи до потреб конкретної групи, змінювати темп роботи залежно від готовності учасників. Балансування між груповою роботою та індивідуальною увагою до кожного учасника забезпечує оптимальне використання переваг обох форматів. Підтримка позитивної динаміки групи через своєчасне втручання у конфлікти, заохочення взаємопідтримки, визнання прогресу учасників створює сприятливі умови для розвитку. Власна професійна рефлексія ведучого, готовність вчитись на помилках, відкритість до зворотного зв'язку від учасників сприяють постійному вдосконаленню програми.

2.3 Науково-практичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо профорієнтаційної роботи з сучасними підлітками

Результати проведеного дослідження дозволили сформулювати комплекс науково обґрунтованих практичних рекомендацій для підлітків, котрі перебувають на етапі професійного самовизначення, а також для соціальних працівників, котрі супроводжують молодь у процесі професійного вибору. Професійне самовизначення є тривалим та багатоаспектним процесом, котрий вимагає усвідомленого підходу, систематичних зусиль та готовності до рефлексії власних бажань і можливостей. Рекомендації розроблялись з урахуванням специфіки українського соціокультурного контексту, викликів воєнного часу, особливостей ринку праці та освітніх можливостей, доступних для підлітків різних соціальних категорій. Важливою основою для формулювання порад стали виявлені під час дослідження труднощі та дефіцити у професійному самовизначенні підлітків, а також успішні стратегії, котрі демонстрували учасники з високим рівнем сформованості професійної готовності. Поради для підлітків структуровані навколо ключових завдань професійного самовизначення та охоплюють різні аспекти процесу професійного вибору. Пізнання власних інтересів, здібностей та цінностей становить фундамент усвідомленого професійного рішення.

Підліткам рекомендується регулярно приділяти час самоспостереженню, аналізуючи, які заняття приносять найбільше задоволення, які завдання вдаються легко, а які викликають труднощі, які цінності є найважливішими у житті. Ведення щоденника саморозвитку допомагає систематизувати спостереження за власними реакціями, інтересами, досягненнями. Корисно складати списки власних сильних сторін, запитувати зворотний зв'язок у близьких людей про те, які якості та таланти вони помічають. Експериментування з різними видами діяльності через волонтерство, участь у

гуртках, короткострокові курси дозволяє перевірити на практиці припущення про власні схильності.

Вивчення світу професій вимагає активної дослідницької позиції та критичного мислення. Підліткам варто використовувати різноманітні джерела інформації, не обмежуючись популярними описами професій у соціальних мережах. Читання професійних блогів, перегляд документальних фільмів про різні сфери діяльності, відвідування виставок та професійних заходів розширює уявлення про можливості професійної реалізації. Особливо цінними є безпосередні розмови з представниками цікавих професій, котрі можуть розповісти про реальні робочі будні, виклики та переваги своєї діяльності. Не варто боятись ставити запитання, просити про можливість короткострокового стажування або спостереження за роботою професіонала. Багато людей охоче діляться власним досвідом з молоддю, котра проявляє справжній інтерес до їхньої професії.

Планування професійного шляху передбачає вміння формулювати цілі та визначати кроки для їх досягнення. Підліткам рекомендується почати з визначення довгострокової професійної мети, навіть якщо вона може змінюватись у майбутньому, а потім рухатись назад у часі, визначаючи проміжні етапи. Розбивання великої мети на менші досяжні завдання робить процес професійного становлення більш керованим та менш лякаючим. Важливо враховувати реальні обставини, у яких перебуває підліток, зокрема фінансові можливості родини, освітні заклади у доступності, наявність підтримки з боку близьких. Водночас не варто заздалегідь обмежувати власні можливості, оскільки існують стипендіальні програми, гранти, можливості дистанційного навчання, котрі розширюють горизонти професійного розвитку. Розвиток впевненості у власних силах є критично важливим для успішного професійного самовизначення. Підліткам корисно вести журнал досягнень, де фіксувати навіть невеликі успіхи, котрі підтверджують наявність необхідних компетенцій. Робота з обмежувальними переконаннями передбачає виявлення негативних установок,

котрі заважають рухатись до мети, та їх свідоме перетворення на конструктивні твердження.

Замість «у мене нічого не вийде» варто формулювати «я можу навчитись тому, що необхідно для досягнення мети». Оточення себе підтримуючими людьми, котрі вірять у потенціал підлітка, створює сприятливе середовище для розвитку впевненості. Водночас важливо навчитись відрізняти конструктивну критику, яка допомагає рости, від деструктивних коментарів, котрі лише підривають віру у власні сили.

Прийняття відповідальності за власний професійний вибір означає усвідомлення того, що остаточне рішення належить самому підлітку, а не батькам, друзям чи вчителям. Попри важливість порад значущих дорослих, молода людина проживатиме власне професійне життя та матиме справу з наслідками зробленого вибору. Підліткам варто навчитись відстоювати власну позицію у діалозі з батьками, аргументовано пояснювати свій вибір, шукати компроміси, коли думки розходяться. Водночас відповідальність означає готовність докладати зусиль для реалізації обраного шляху, не очікуючи, що все складеться само собою. Активна позиція у професійному пошуку, готовність навчатись, розвиватись, долати труднощі є необхідними складовими успішного професійного становлення.

Гнучкість та відкритість до змін у професійних планах допомагає адаптуватись до мінливих обставин та нових можливостей. Підліткам важливо розуміти, що професійний вибір у 14-16 років не є остаточним та незмінним. Життя може привести до перегляду професійних планів, відкриття нових інтересів, зміни пріоритетів. Здатність гнучко реагувати на зміни, не сприймати коригування планів як особисту невдачу, а як природну частину професійного розвитку, допомагає підтримувати мотивацію навіть у складних ситуаціях. Водночас гнучкість не означає безсистемності та хаотичної зміни рішень. Будь-які коригування мають базуватись на рефлексії досвіду, новій інформації про себе або світ професій, а не на імпульсивних бажаннях чи зовнішньому тиску.

Систематизовані поради для підлітків представлені у таблиці 2.8, яка структурує рекомендації відповідно до основних сфер професійного самовизначення та надає конкретні дії, котрі можуть здійснювати молоді люди для розвитку готовності до професійного вибору.

Таблиця 2.8 – Практичні поради підліткам з розвитку професійного самовизначення

Сфера професійного самовизначення	Конкретні дії	Очікуваний результат	Термін реалізації
Самопізнання	Ведення щоденника інтересів, проходження професійних тестів, збір зворотного зв'язку від інших людей	Усвідомлення власних здібностей та інтересів	Постійно
Дослідження професій	Читання професійних блогів, відвідування днів відкритих дверей, розмови з представниками професій	Розширення знань про світ професій	Щомісяця
Планування розвитку	Складання списку короткострокових та довгострокових цілей, визначення конкретних кроків	Чіткий план дій для професійної реалізації	Раз на квартал

Продовження таблиці 2.8

Розвиток компетенцій	Відвідування курсів, участь у проєктах, волонтерська діяльність	Набуття практичного досвіду та навичок	Протягом року
Побудова мережі контактів	Участь у професійних заходах, спілкування з наставниками, членство у тематичних спільнотах	Доступ до професійних можливостей та підтримки	Постійно
Робота з сумнівами	Обговорення страхів з довіреними людьми, робота з психологом, практика позитивного мислення	Підвищення впевненості у власних силах	За потреби

Поради для соціальних працівників зосереджуються на створенні ефективної системи супроводу професійного самовизначення підлітків. Діагностика індивідуальних потреб кожного підлітка має передувати будь-яким профорієнтаційним втручанням. Соціальним працівникам рекомендується використовувати комплекс методик для оцінки різних аспектів професійного самовизначення, включаючи рівень професійної зрілості, усвідомленість інтересів та здібностей, інформованість про професії, впевненість у професійному виборі. Водночас діагностика не має бути самоціллю, а слугувати основою для розробки індивідуального плану підтримки. Важливо враховувати не лише результати стандартизованих методик, але й контекст життя підлітка, його соціальне становище, наявні ресурси та обмеження, мотивацію до професійного пошуку.

Створення довірливих стосунків з підлітком є фундаментом успішної профорієнтаційної роботи. Соціальному працівнику варто демонструвати щирий інтерес до особистості молодого людини, уникати оцінювального ставлення, поважати право підлітка на власний вибір, навіть якщо фахівцю здається, що

рішення не є оптимальним. Позиція партнера, котрий супроводжує підлітка у процесі професійного пошуку, а не експерта, котрий нав'язує готові рішення, сприяє розвитку суб'єктності молодого людини. Створення безпечного простору, де підліток може вільно висловлювати сумніви, страхи, суперечливі бажання без побоювання осуду, дозволяє працювати з глибинними питаннями професійного самовизначення.

Використання різноманітних форм та методів профорієнтаційної роботи підвищує ефективність втручань. Соціальним працівникам варто поєднувати індивідуальне консультування з груповими тренінгами, інформаційні заходи з практичним досвідом професійної діяльності, діагностичні процедури з рефлексивними вправами. Кожна форма роботи має свої переваги та обмеження, тому їх комбінування дозволяє досягти більш комплексного ефекту. Індивідуальне консультування надає можливість працювати з унікальними запитами підлітка, враховувати специфіку його ситуації, будувати довірливі стосунки. Групові форми роботи створюють умови для соціального навчання, обміну досвідом, підтримки від однолітків, котра інколи є більш значущою, ніж підтримка дорослих. Співпраця з родиною підлітка суттєво підвищує ефективність профорієнтаційної роботи.

Соціальним працівникам рекомендується залучати батьків до процесу професійного самовизначення молодого людини, проводити консультації для родин, організовувати спільні заходи для підлітків та батьків. Важливо допомагати батькам зрозуміти специфіку сучасного ринку праці, перспективні професійні напрями, можливості освітніх траєкторій. Водночас потрібно працювати з батьківськими очікуваннями, котрі не завжди відповідають інтересам та здібностям підлітка. Фахівець може виступати медіатором у діалозі між поколіннями, допомагаючи знайти баланс між побажаннями батьків та прагненнями молодого людини.

Побудова партнерських стосунків з освітніми закладами та роботодавцями розширює можливості профорієнтаційної роботи. Соціальним працівникам варто налагоджувати співпрацю зі школами, закладами професійної освіти,

університетами для організації профорієнтаційних заходів, днів відкритих дверей, профпроб. Залучення представників різних професій до роботи з підлітками надає молоді можливість отримати реальну інформацію про професії з перших вуст. Організація екскурсій на підприємства, короткострокових стажувань, волонтерських проєктів дозволяє підліткам на практиці познайомитись з різними сферами діяльності. Створення бази контактів професіоналів, готових ділитись досвідом з молоддю, спрощує організацію таких заходів.

Робота з підлітками вразливих категорій вимагає особливої уваги та адаптації підходів. Соціальним працівникам, котрі супроводжують молодь у складних життєвих обставинах, підлітків з сімей з низьким соціально-економічним статусом, молодих людей з девіантною поведінкою, важливо враховувати додаткові бар'єри, з якими стикаються такі підлітки. Обмежені фінансові ресурси, відсутність підтримуючого оточення, негативний минулий досвід, низька самооцінка можуть суттєво ускладнювати професійне самовизначення. Фахівцю варто допомагати підліткам знаходити доступні освітні можливості, інформувати про стипендії та гранти, підтримувати віру у власний потенціал, працювати з обмежувальними переконаннями. Водночас важливо уникати патерналістської позиції та надмірної опіки, котрі можуть підірвати суб'єктність молодої людини.

Використання сучасних технологій у профорієнтаційній роботі відкриває нові можливості для досягнення підлітків. Соціальним працівникам рекомендується освоювати онлайн-платформи для професійної орієнтації, використовувати соціальні мережі для поширення корисної інформації, організовувати віртуальні зустрічі з представниками професій, застосовувати інтерактивні інструменти для професійної діагностики. Водночас технології мають доповнювати, а не замінювати живу взаємодію з підлітками. Особисті зустрічі, безпосереднє спілкування, можливість побачити емоційні реакції та надати підтримку у моменті залишаються незамінними елементами ефективної професійної орієнтації.

Систематизовані рекомендації для соціальних працівників представлені у таблиці 2.9, яка структурує поради відповідно до етапів профорієнтаційної роботи та надає конкретні методи і інструменти для кожного етапу.

Таблиця 2.9 – Практичні поради соціальним працівникам з організації профорієнтаційної роботи

Етап роботи	Завдання фахівця	Рекомендовані методи	Показники успішності
Встановлення контакту	Побудова довірливих стосунків з підлітком	Активне слухання, емпатійна комунікація, безоцінне прийняття	Підліток відкрито діляться думками
Діагностика	Оцінка рівня професійного самовизначення та індивідуальних потреб	Психологічні тести, анкетування, бесіда, спостереження	Отримання комплексної інформації про підлітка
Планування втручання	Розробка індивідуального плану підтримки	Спільне з підлітком визначення цілей та кроків	Реалістичний та прийнятний для підлітка план
Реалізація заходів	Проведення консультацій, тренінгів, профпроб	Групові тренінги, індивідуальні консультації, зустрічі з професіоналами	Позитивна динаміка показників професійного самовизначення

Продовження таблиці 2.9

Залучення родини	Консультування батьків, спільні заходи	Батьківські зустрічі, сімейне консультування, освітні програми	Узгодженість позицій родини та підлітка
Оцінка результатів	Аналіз ефективності проведеної роботи	Повторна діагностика, зворотний зв'язок від підлітка	Досягнення поставлених цілей

Моніторинг та оцінка ефективності профорієнтаційної роботи дозволяє фахівцям вдосконалювати власну практику. Соціальним працівникам рекомендується систематично збирати зворотний зв'язок від підлітків та їхніх родин, аналізувати результати профорієнтаційних втручань, вести статистику досягнутих змін. Використання стандартизованих інструментів оцінки дозволяє об'єктивно вимірювати прогрес підлітків у професійному самовизначенні. Водночас важливо звертати увагу на якісні показники, такі як рівень задоволеності підлітків профорієнтаційними послугами, глибина рефлексії власних професійних бажань, активність у професійному пошуку. Обговорення складних випадків у професійній спільноті, участь у супервізіях, навчання на помилках сприяє професійному зростанню фахівців.

Розвиток власної професійної компетентності є необхідною умовою якісної профорієнтаційної роботи. Соціальним працівникам варто регулярно оновлювати знання про ринок праці, нові професії, освітні можливості, методи профорієнтаційної роботи. Участь у тематичних конференціях, семінарах, онлайн-курсах дозволяє знайомитись з передовими практиками. Читання професійної літератури, вивчення дослідницьких публікацій забезпечує науковим обґрунтуванням практичну діяльність. Обмін досвідом з колегами, створення професійних спільнот практиків, спільне обговорення складних

випадків збагачує арсенал методів та підходів до роботи з різними категоріями підлітків.

Особливості профорієнтаційної роботи в умовах воєнного стану вимагають від соціальних працівників додаткової гнучкості та чутливості. Фахівцям важливо враховувати травматичний досвід підлітків, пов'язаний з війною, втратами, переміщенням. Професійне самовизначення може бути ускладнене загальною невизначеністю щодо майбутнього, економічною нестабільністю, обмеженням можливостей. Водночас війна може стати поштовхом для усвідомлення важливості певних професій, формування нових цінностей, готовності долучатись до розбудови країни. Соціальним працівникам варто допомагати підліткам знаходити сенс у професійному розвитку навіть у складних обставинах, підтримувати надію на можливість реалізації професійних планів, водночас не применшуючи реальність труднощів.

Типові помилки у профорієнтаційній роботі, яких варто уникати соціальним працівникам, систематизовані у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10 – Типові помилки у профорієнтаційній роботі та способи їх подолання

Помилка	Негативні наслідки	Альтернативний підхід	Приклад реалізації
Нав'язування власної думки про професію	Зниження мотивації підлітка, конфлікт, прийняття неусвідомленого рішення	Супровід підлітка у власному пошуку, постановка запитань замість надання відповідей	«Що для тебе найважливіше у майбутній професії?» замість «Тобі варто стати лікарем»

Продовження таблиці 2.10

Орієнтація лише на престижні професії	Обмеження варіантів, ігнорування реальних інтересів підлітка	Дослідження широкого спектру професій, включаючи нетипові	Знайомство з професіями різних сфер, не лише популярними
Недостатня увага до індивідуальних особливостей	Неефективність втручань, відчуття нерозуміння у підлітка	Ретельна діагностика, індивідуальний підхід до кожного підлітка	Розробка персоналізованого плану підтримки
Ігнорування родинного контексту	Конфлікти у родині, відсутність підтримки професійних планів	Залучення батьків до профорієнтаційної роботи	Проведення спільних консультацій для підлітка та батьків
Відсутність практичного досвіду	Поверхнєве знайомство з професіями, нереалістичні очікування	Організація профпроб, зустрічей з професіоналами	Екскурсії на підприємства, короткострокові стажування
Фокус на одномоментному виборі	Тиск на підлітка, стрес через необхідність негайного рішення	Розуміння професійного самовизначення як процесу	Супровід підлітка на різних етапах професійного пошуку

Співпраця між різними фахівцями у процесі професійної орієнтації підлітків підвищує комплексність та ефективність втручань. Соціальним працівникам рекомендується встановлювати міжпрофесійні зв'язки з психологами, педагогами, кар'єрними консультантами, медичними працівниками для забезпечення всебічної підтримки підлітків. Кожен фахівець вносить унікальний внесок у процес професійного самовизначення молодої людини. Психолог може працювати з глибинними особистісними питаннями, емоційними блоками, котрі заважають професійному вибору. Педагог надає інформацію про освітні траєкторії, навчальні заклади, вимоги до абітурієнтів. Кар'єрний консультант володіє актуальними даними про ринок праці, перспективні професії, стратегії працевлаштування. Медичний працівник може оцінити медичні протипоказання до певних професій, дати рекомендації щодо збереження здоров'я у професійній діяльності.

У таблиці 2.11 систематизовано ролі різних суб'єктів у профорієнтаційній роботі та визначено конкретні сфери відповідальності кожного учасника процесу професійної орієнтації молоді.

Таблиця 2.11 – Ролі різних суб'єктів у процесі професійного самовизначення підлітків

Суб'єкт	Основні функції	Форми взаємодії з підлітком	Бажані результати
Підліток	Активний суб'єкт власного професійного розвитку	Самопізнання, дослідження професій, планування, прийняття рішень	Усвідомлений професійний вибір

Продовження таблиці 2.11

Батьки	Емоційна та матеріальна підтримка, передача досвіду	Розмови про майбутнє, допомога у пошуку інформації, фінансування навчання	Узгодженість професійних планів родини
Соціальний працівник	Системний супровід професійного самовизначення	Консультації, тренінги, координація ресурсів	Підвищення готовності до професійного вибору
Психолог	Робота з особистісними особливостями та емоційними аспектами	Діагностика, психологічне консультування, корекційна робота	Психологічна готовність до професійного вибору
Педагоги	Освітня підтримка, профільне навчання	Уроки, гуртки, профорієнтаційні заходи у школі	Формування базових компетенцій
Представники професій	Надання реальної інформації про професійну діяльність	Зустрічі, екскурсії, наставництво	Реалістичні уявлення про професії
Роботодавці	Можливості практичного досвіду	Стажування, профпроби, волонтерство	Практичне знайомство з професіями

Документування процесу профорієнтаційної роботи допомагає соціальним працівникам відстежувати прогрес підлітків, аналізувати ефективність втручань, обґрунтовувати необхідність додаткових ресурсів. Фахівцям рекомендується

вести індивідуальні картки професійного розвитку підлітків, де фіксуються результати діагностики, план роботи, проведені заходи, динаміка змін, зворотний зв'язок. Систематизація інформації дозволяє бачити цілісну картину професійного шляху молодої людини, виявляти закономірності, планувати подальші втручання. Водночас документація має залишатись інструментом роботи, а не перетворюватись на самоціль, котра забирає час від безпосереднього спілкування з підлітками. Етичні принципи професійної орієнтації вимагають від соціальних працівників дотримання конфіденційності, поваги до особистості підлітка, відмови від дискримінації за будь-якими ознаками. Фахівцям варто усвідомлювати власні упередження та стереотипи, котрі можуть впливати на роботу з підлітками. Гендерні стереотипи про «жіночі» та «чоловічі» професії, упередження щодо можливостей підлітків з вразливих верств, недооцінка потенціалу молоді з девіантною поведінкою можуть обмежувати професійні горизонти підлітків. Рефлексія власної практики, супервізії, відкритість до зворотного зв'язку допомагають фахівцям розвивати більш інклюзивні підходи до професійної орієнтації.

Інтеграція профорієнтаційної роботи у загальну систему соціальної підтримки підлітків підвищує ефективність втручань. Соціальним працівникам варто розглядати професійне самовизначення не як ізольоване завдання, а як частину комплексного процесу соціалізації молодої людини. Робота над професійним самовизначенням пов'язана з розвитком життєвих навичок, формуванням ідентичності, побудовою стосунків, плануванням життєвого шляху. Комплексний підхід, котрий враховує різні аспекти життя підлітка, дозволяє досягти більш стійких та глибоких змін порівняно з вузько фокусованими втручаннями.

Профорієнтаційна робота з підлітками є складним та багатоаспектним процесом, котрий вимагає від фахівців високого професіоналізму, емпатії, гнучкості та готовності постійно навчатись, а від самих підлітків потребує активної позиції, відкритості до самопізнання, готовності докладати зусиль для реалізації професійних планів, при цьому успішність професійного

самовизначення залежить від злагодженої співпраці усіх учасників процесу та створення підтримуючого середовища, яке надихає молодь на пошук власного унікального професійного шляху.

Узагальнення досвіду проведеного дослідження дозволяє сформулювати додаткові рекомендації, котрі стосуються системного підходу до організації профорієнтаційної роботи на рівні закладів освіти, громадських організацій та державних установ. Інституційне забезпечення професійної орієнтації підлітків має передбачати створення спеціалізованих центрів професійного консультування, де молодь могла б отримувати кваліфіковану підтримку у професійному самовизначенні незалежно від соціального статусу чи фінансових можливостей родини. Доступність професійних послуг для усіх категорій підлітків виступає важливою умовою соціальної справедливості та рівності можливостей у професійному розвитку. Фінансування профорієнтаційних програм з державного бюджету, залучення міжнародних грантів, підтримка бізнес-сектору могли б забезпечити стабільне функціонування системи професійної орієнтації молоді.

Інтеграція профорієнтаційної роботи у навчальний процес закладів середньої освіти дозволила б охопити систематичною професійною підтримкою максимальну кількість підлітків. Запровадження спеціального навчального предмету або серії профорієнтаційних занять у старших класах забезпечило б регулярне звернення уваги учнів до питань професійного самовизначення. Водночас важливо уникати формального підходу, коли профорієнтаційні заходи проводяться лише для галочки без реального впливу на професійне самовизначення підлітків. Залучення кваліфікованих фахівців, використання активних методів навчання, забезпечення практичного знайомства з професіями мають бути обов'язковими елементами шкільної профорієнтації. Координація зусиль класних керівників, шкільних психологів, соціальних педагогів, бібліотекарів у напрямі професійної орієнтації учнів створила б комплексну систему підтримки професійного самовизначення у школі.

Розвиток партнерських стосунків між закладами освіти та роботодавцями відкриває нові можливості для практичного знайомства підлітків з різними професіями. Організація регулярних екскурсій на підприємства, проведення профорієнтаційних заходів за участю представників бізнесу, створення можливостей для короткострокових стажувань учнів старших класів дозволяє молоді отримати реальний досвід професійної діяльності. Бізнес-сектор має власний інтерес у підготовці майбутніх кваліфікованих працівників, тому залучення компаній до профорієнтаційної роботи може будуватись на принципах взаємної вигоди. Створення шкільних бізнес-інкубаторів, де учні могли б реалізовувати власні підприємницькі проекти під керівництвом досвідчих наставників з бізнесу, сприяло б розвитку підприємницького мислення та практичних навичок ведення справи.

Використання потенціалу громадських організацій у сфері професійної орієнтації підлітків залишається недостатньо реалізованим ресурсом в Україні. Неурядові організації часто демонструють більшу гнучкість та інноваційність у роботі з молоддю порівняно з державними установами, здатні швидко реагувати на нові потреби та виклики. Підтримка громадських ініціатив у сфері професійної орієнтації через надання грантів, забезпечення приміщеннями, сприяння у налагодженні партнерств могла б суттєво розширити спектр профорієнтаційних послуг для підлітків. Громадські організації, котрі працюють з вразливими категоріями молоді, відіграють особливо важливу роль у забезпеченні доступу до професійної підтримки підлітків з сімей у складних життєвих обставинах, молоді з девіантною поведінкою, підлітків з особливими освітніми потребами.

Цифровізація профорієнтаційних послуг відкриває нові горизонти для охоплення широкої аудиторії підлітків професійною підтримкою. Створення якісних онлайн-платформ з інформацією про професії, інтерактивними тестами професійного самовизначення, віртуальними турами робочими місцями, відеоінтерв'ю з представниками різних професій могло б забезпечити доступ до профорієнтаційних ресурсів навіть для підлітків з віддалених регіонів. Розробка

мобільних додатків для професійної орієнтації, котрі використовують гейміфікацію та інші привабливі для молоді формати, підвищила б залученість підлітків до процесу професійного самовизначення. Водночас важливо забезпечити якість онлайн-ресурсів, достовірність інформації, регулярне оновлення контенту відповідно до змін на ринку праці. Поєднання онлайн та офлайн форматів профорієнтаційної роботи дозволяє максимально використовувати переваги обох підходів.

Підготовка фахівців у сфері професійної орієнтації молоді потребує системного підходу та належного фінансування. Запровадження спеціалізованих освітніх програм для кар'єрних консультантів на рівні закладів вищої освіти забезпечило б підготовку кваліфікованих професіоналів у галузі професійної орієнтації. Програми підвищення кваліфікації для соціальних працівників, психологів, педагогів мають включати сучасні підходи до профорієнтаційної роботи, знайомство з новітніми методиками діагностики та консультування. Міжнародний обмін досвідом через стажування фахівців за кордоном, участь у міжнародних конференціях, вивчення кращих світових практик сприяв би підвищенню професійного рівня українських спеціалістів з профорієнтації. Створення професійних асоціацій кар'єрних консультантів забезпечило б платформу для обміну досвідом, розробки професійних стандартів, захисту професійних інтересів фахівців.

Дослідницька діяльність у сфері професійного самовизначення молоді має активізуватись для забезпечення доказової бази ефективності різних профорієнтаційних підходів. Регулярні масштабні дослідження стану професійного самовизначення української молоді дозволили б відстежувати тенденції, виявляти проблемні зони, оцінювати вплив різних чинників на професійний вибір підлітків. Лонгitudні дослідження, котрі супроводжують молодь від періоду професійного самовизначення до перших років професійної діяльності, надали б цінну інформацію про довгострокові наслідки різних професійних стратегій. Експериментальні дослідження з апробації інноваційних методів профорієнтаційної роботи сприяли б розвитку науково обґрунтованих

підходів до професійної орієнтації. Публікація результатів досліджень у доступних форматах, проведення науково-практичних конференцій забезпечили б трансфер наукових знань у практичну площину.

Моніторинг та оцінка якості профорієнтаційних послуг має стати системною практикою для забезпечення постійного вдосконалення роботи з підлітками. Розробка стандартів якості профорієнтаційних послуг, критеріїв оцінки ефективності втручань, процедур сертифікації фахівців створила б систему забезпечення якості у сфері професійної орієнтації. Залучення підлітків та їхніх родин до оцінки якості послуг через опитування задоволеності, збір зворотного зв'язку, участь у фокус-групах дозволило б враховувати думку безпосередніх споживачів послуг. Незалежний зовнішній аудит профорієнтаційних програм експертами у галузі забезпечив би об'єктивну оцінку якості роботи. Публічна звітність закладів та організацій, котрі надають профорієнтаційні послуги, про результати діяльності сприяла б прозорості та підзвітності у використанні ресурсів.

Особливості профорієнтаційної роботи в умовах воєнного стану та post-воєнної відбудови країни вимагають спеціальної уваги та розробки адаптованих підходів. Травматичний досвід війни впливає на професійне самовизначення підлітків через зміну ціннісних пріоритетів, усвідомлення важливості певних професій для країни, водночас може викликати труднощі з плануванням майбутнього через загальну невизначеність. Профорієнтаційна робота в умовах війни має враховувати психологічний стан підлітків, надавати можливості для опрацювання травматичного досвіду, підтримувати надію на майбутнє. Акцент на професіях, котрі є критично важливими для відбудови країни, може надавати додаткового сенсу професійному вибору підлітків. Водночас важливо не обмежувати професійні горизонти молоді лише потребами воєнного та післявоєнного часу, а підтримувати розмаїття професійних інтересів та прагнень.

Інклюзивний підхід до професійної орієнтації передбачає забезпечення доступу до якісних профорієнтаційних послуг для усіх категорій підлітків незалежно від соціального статусу, місця проживання, стану здоров'я, етнічної

приналежності. Підлітки з особливими освітніми потребами потребують адаптованих форм профорієнтаційної роботи, котрі враховують специфіку їхніх можливостей та обмежень. Молодь з сільської місцевості часто має обмеженіший доступ до професійних консультацій, меншу обізнаність про різноманітність професій, тому потребує додаткових зусиль для забезпечення рівних можливостей у професійному розвитку. Підлітки з етнічних меншин можуть стикатись з додатковими бар'єрами у професійному самовизначенні через мовні труднощі, культурні відмінності, дискримінацію, що вимагає культурно-чутливих підходів до профорієнтації. Забезпечення справді інклюзивної системи професійної орієнтації є питанням соціальної справедливості та рівності можливостей для усіх молодих людей в Україні.

Профілактика професійного вигорання та підтримка психологічного благополуччя фахівців, котрі працюють у сфері професійної орієнтації підлітків, є важливою умовою якості послуг. Робота з підлітками вразливих категорій, супровід складних життєвих ситуацій, необхідність постійно підтримувати оптимізм та віру у можливості молоді можуть призводити до емоційного виснаження фахівців. Забезпечення доступу до супервізій, можливості обговорення складних випадків з колегами, регулярні перерви та відпустки, балансування робочого навантаження допомагають підтримувати ресурсність соціальних працівників. Організаційна культура, котра цінує благополуччя працівників, визнає складність їхньої роботи, надає підтримку у стресових ситуаціях, створює умови для довготривалої ефективної діяльності фахівців. Інвестиції у благополуччя працівників є інвестиціями у якість послуг для підлітків.

Етичні дилеми у профорієнтаційній роботі вимагають від фахівців здатності до етичної рефлексії та прийняття виважених рішень. Конфлікт між бажаннями підлітка та реалістичною оцінкою його можливостей ставить соціального працівника перед питанням, чи варто відверто говорити про обмеження, ризикуючи зруйнувати мрії молоді людини. Розбіжності між професійними планами підлітка та очікуваннями батьків створюють ситуацію,

коли фахівець має визначити власну позицію у родинному конфлікті. Обмежені ресурси для підтримки усіх підлітків, котрі потребують допомоги, вимагають важких рішень про пріоритизацію. Тиск з боку закладів освіти або роботодавців щодо орієнтування підлітків на певні професії суперечить принципу дотримання інтересів молодої людини. Навігація через такі етичні дилеми вимагає опори на професійні етичні кодекси, обговорення складних випадків з колегами, готовність ставити інтереси підлітка понад інші міркування.

Міжсекторальна співпраця у сфері професійної орієнтації підлітків передбачає координацію зусиль державного, приватного та громадського секторів для створення комплексної системи підтримки. Держава забезпечує нормативно-правову базу, фінансування базових послуг, контроль якості, стратегічне планування розвитку системи професійної орієнтації. Приватний сектор вносить внесок через надання можливостей для практичного знайомства з професіями, фінансування профорієнтаційних програм, участь представників бізнесу у профорієнтаційних заходах. Громадський сектор забезпечує гнучкість та інноваційність, роботу з вразливими категоріями молоді, адвокацію інтересів підлітків. Чітке розмежування ролей та відповідальностей, регулярна комунікація між секторами, спільне планування дій створюють синергію зусиль для досягнення спільної мети.

Перспективи розвитку професійної орієнтації підлітків в Україні пов'язані з декількома ключовими напрямками. Посилення доказової бази ефективності різних профорієнтаційних підходів через систематичні дослідження дозволить розвивати науково обґрунтовані практики. Підвищення престижу професії кар'єрного консультанта, поліпшення умов праці та оплати фахівців залучить талановитих професіоналів у галузь. Інтеграція українських профорієнтаційних практик у європейський та світовий контекст через участь у міжнародних мережах, адаптацію кращих світових практик збагатить вітчизняну систему професійної орієнтації. Розвиток технологічних рішень для профорієнтації з використанням штучного інтелекту, віртуальної реальності, великих даних відкриє нові можливості для персоналізації та масштабування послуг.

Формування культури професійного планування у суспільстві, коли звернення за професійною консультацією стане нормою, а не винятком, сприятиме масовому охопленню підлітків якісною профорієнтаційною підтримкою.

Реалізація викладених рекомендацій вимагає політичної волі, фінансових інвестицій, координації зусиль різних стейкхолдерів, часу для системних змін, однак потенційні вигоди від створення ефективної системи професійної орієнтації для окремих підлітків, їхніх родин, суспільства в цілому виправдовують необхідні зусилля та ресурси, оскільки інвестиції у професійне самовизначення молоді є інвестиціями у майбутнє країни, у розвиток людського капіталу, у соціальну згуртованість та економічне процвітання України.

Висновки до розділу

Отже, проведене емпіричне дослідження серед 42 підлітків віком 14-16 років з використанням комплексу діагностичних методик виявило неоднорідність вибірки за показниками готовності до професійного вибору. Високий рівень професійного самовизначення продемонстрували 21,4% респондентів, середній рівень зафіксовано у 42,9% підлітків, низький рівень виявлено у 35,7% досліджуваних. Найнижчі показники отримано за параметрами інформованості про світ професій та здатності долати труднощі професійного вибору, що вказує на недостатню підготовленість підлітків до самостійного професійного пошуку.

Розроблена та апробована тренінгова програма складалась з дванадцяти занять загальною тривалістю 24 години та продемонструвала значну ефективність у підвищенні готовності підлітків до професійного вибору. Порівняльний аналіз результатів первинної та повторної діагностики засвідчив суттєві позитивні зміни у рівнях сформованості професійного самовизначення учасників. Кількість підлітків з високим рівнем зросла з 21,4% до 40,5%, а кількість осіб з низьким рівнем зменшилась з 35,7% до 11,9%. Найбільший приріст показників зафіксовано для інформованості про світ професій (45,1%),

здатності долати труднощі професійного вибору (38,8%) та професійної зрілості (30,3%).

Контрольне дослідження через два місяці після завершення тренінгу підтвердило стійкість досягнутих змін, а за деякими показниками зафіксовано подальше зростання, що свідчить про запуск процесів саморозвитку у сфері професійного самовизначення. Більшість учасників здійснили конкретні кроки для реалізації власних професійних планів, зокрема відвідування днів відкритих дверей у закладах освіти, консультації з представниками професій, запис на додаткові курси для розвитку необхідних навичок, що підтверджує практичну ефективність тренінгової програми.

Сформульовані науково-практичні рекомендації для підлітків та соціальних працівників охоплюють ключові аспекти професійного самовизначення молоді та організації ефективної профорієнтаційної роботи. Підліткам рекомендується систематична робота над самопізнанням, активне дослідження світу професій через різноманітні джерела, планування професійного розвитку з урахуванням реальних можливостей та обмежень, розвиток впевненості у власних силах та готовність до гнучкої адаптації професійних планів. Соціальним працівникам варто застосовувати комплексний підхід до профорієнтації, котрий включає ретельну діагностику індивідуальних потреб, побудову довірливих стосунків з підлітками, використання різноманітних форм роботи, залучення родини до процесу професійного самовизначення, співпрацю з освітніми закладами та роботодавцями, особливу увагу до підлітків вразливих категорій.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження профорієнтаційної роботи як чинника соціалізації сучасних підлітків ми сформулювали наступні висновки:

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив встановити, що професійне самовизначення підлітків є складним багатокomпонентним процесом, котрий включає усвідомлення власних інтересів та здібностей, ознайомлення зі світом професій, формування професійних планів, розвиток впевненості у власних силах та готовності до прийняття відповідальних рішень. Підлітковий вік характеризується активним пошуком ідентичності, зростанням потреби у самостійності та визначенні власного місця у соціумі, що робить період 14-16 років критично важливим для закладання основ професійного становлення особистості.

Профорієнтаційна робота виступає системним чинником соціалізації підлітків, оскільки сприяє формуванню соціальної ідентичності, засвоєнню соціальних ролей, розвитку навичок соціальної взаємодії та адаптації до вимог суспільства. Ефективна профорієнтація передбачає комплексний підхід, котрий поєднує інформаційну підтримку, психологічну діагностику, практичне знайомство з професіями, розвиток навичок планування та прийняття рішень, а також індивідуальне та групове консультування з урахуванням особливостей різних категорій молоді.

Емпіричне дослідження рівнів сформованості профорієнтаційного самовизначення 42 підлітків віком 14-16 років з використанням комплексу діагностичних методик виявило неоднорідність вибірки за показниками готовності до професійного вибору. Високий рівень професійного самовизначення продемонстрували 21,4% респондентів, середній рівень зафіксовано у 42,9% підлітків, низький рівень виявлено у 35,7% досліджуваних. Найнижчі показники отримано за параметрами інформованості про світ професій та здатності долати труднощі професійного вибору, що вказує на недостатню підготовленість підлітків до самостійного професійного пошуку.

Розроблена та апробована тренінгова програма з розвитку професійної самовизначеності, котра складалась з дванадцяти занять загальною тривалістю 24 години, продемонструвала значну ефективність у підвищенні готовності підлітків до професійного вибору. Порівняльний аналіз результатів первинної та повторної діагностики засвідчив суттєві позитивні зміни у рівнях сформованості професійного самовизначення учасників. Кількість підлітків з високим рівнем зросла з 21,4% до 40,5%, а кількість осіб з низьким рівнем зменшилась з 35,7% до 11,9%. Найбільший приріст показників зафіксовано для інформованості про світ професій (45,1%), здатності долати труднощі професійного вибору (38,8%) та професійної зрілості (30,3%).

Контрольне дослідження через два місяці після завершення тренінгу підтвердило стійкість досягнутих змін, а за деякими показниками зафіксовано подальше зростання, що свідчить про запуск процесів саморозвитку у сфері професійного самовизначення. Більшість учасників здійснили конкретні кроки для реалізації власних професійних планів, зокрема відвідування днів відкритих дверей у закладах освіти, консультації з представниками професій, запис на додаткові курси для розвитку необхідних навичок, що підтверджує практичну ефективність тренінгової програми.

Сформульовані науково-практичні рекомендації соціальним працівникам охоплюють ключові аспекти професійного самовизначення молоді та організації ефективної профорієнтаційної роботи. Соціальним працівникам варто застосовувати комплексний підхід до профорієнтації, котрий включає ретельну діагностику індивідуальних потреб, побудову довірливих стосунків з підлітками, використання різноманітних форм роботи, залучення родини до процесу професійного самовизначення, співпрацю з освітніми закладами та роботодавцями, особливу увагу до підлітків вразливих категорій.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Білик Н. І., Добряк І. В. Сучасний урок: 50 способів порефлексувати : електрон. навч.-метод. посіб. Полтава : Полтавський обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти (ПОІППО) ім. М. В. Остроградського, 2021. 74 с.
2. Білоус О. В. Вікова психологія : навч. посіб. для студентів педагогічних університетів. Чернігів, 2015. 108 с.
3. Бохонкова Ю. О. Критеріально-ступеневі характеристики сформованості системи переконань особистості в кризових умовах / А. С. Гуляєва, А. М. Журба, Ю. О. Бохонкова, М. А. Журба. Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля. Київ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. № 1 (63). С. 139–149.
4. Бохонкова Ю. О., Ліпський А. В. Теоретико-методологічний аналіз проблеми адаптації особистості в умовах травмівного досвіду. Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля. Київ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. № 3 (65). Т. 1. С. 47–59.
5. Бурлаченко О. Формування мотивації вибору майбутньої професії засобами профорієнтації. Соціальний педагог («Шкільний світ»). 2021. № 12. С. 44–45.
6. Василик А. В., Вандоляк О. В. Передумови та проблеми професійного самовизначення і планування кар'єри молоддю в Україні. Соціально-трудова відносина: теорія та практика. 2018. № 3. С. 344–354.
7. Гарьковець С. О. Психологічні основи віктимології : навч.-метод. посіб. Київ, 2023. 170 с.
8. Гомонюк О., Мазур А. Особливості професійного самовизначення старшокласників у процесі профорієнтації. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2017. Вип. 4. С. 26–29.

9. Гончарова Н. О. Основи професійної орієнтації : навч. посіб. Київ : Слово, 2021. 168 с.
10. Горішня К. І. Вторинне професійне самовизначення : індивідуальна траєкторія розвитку. Габітус. 2020. Вип. 18, т. 1. С. 81–85.
11. Жигаренко І. Є., Завацька Н. Є. Результативно-змістовні параметри особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічної галузі. Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. № 1 (54). С. 162–172.
12. Завацька Н. Є., Жигаренко І. Є., Гейко Є. В. та ін. Соціально-психологічні засади особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічного профілю : монографія / за ред. І. Є. Жигаренко, Н. Є. Завацької. Київ : ПВТП «LAT&K», 2023. 252 с.
13. Заверуха О. Я. Стратегії формування професійної ідентичності в переході до дорослості. Вчені записки Університету «КРОК». 2022. № 3 (67). С. 167–176.
14. Закатнов Д. О. Кар'єрні та професійні ціннісні орієнтації учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Ін-т проблем виховання НАПН України, 2020. Т. 1 (24). С. 186–196.
15. Закатнов Д. О. Технології активізації професійного самовизначення старшокласників. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2021. Вип. 6. С. 99–110.
16. Зотова О. Професійна орієнтація учнів у навчально-виховній діяльності сільських закладів освіти. Рідна школа. 2021. № 12. С. 54–59.
17. Калінін В. О., Калініна Л. В. «Жива бібліотека» як форма профорієнтаційної роботи у старших класах закладів середньої освіти. Педагогічні науки: теорія та практика. 2022. № 1. С. 200–205.
18. Калюжна І. П. The problem of professional self-identification of high-school pupil: theoretical aspect. Науковий вісник Миколаївського державного

університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки : зб. наук. праць. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. № 1 (17). С. 74–77.

19. Калюжна І. П. Тренінг професійного самовизначення : навч.-метод. посіб. Київ : Альфа Реклама, 2019. 80 с.

20. Камінський Я. І. Професійна орієнтація як складова ринкової економіки. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2018. № 5. С. 95–103.

21. Ковальчук З. Я. Проблеми професійної підготовки особистості в умовах кризового суспільства через призму її рефлексивності. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна : зб. наук. праць / головний редактор З. Я. Ковальчук. Львів : ЛьвДУВС, 2022. Вип. 1. С. 25–33.

22. Косенчук Ю. Методичні рекомендації щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які здійснюють профорієнтаційну роботу у закладах загальної середньої освіти, в тому числі з учнями з ООП. Київ : Український ін-т розвитку освіти, 2022. URL: https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/корууа_mr_proforiyentaczijna_robota_5_5.pdf

23. Лазарук А. Феноменологія самовизначення особи : базові теоретичні підходи у психології. Психологія і суспільство. 2024. № 1. С. 131–148.

24. Лапій В. Готуємо школярів до свідомого вибору професії. Педагогічна думка. 2022. № 4. С. 35–37.

25. Ляховченко Н. В., Петрук В. А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 4. С. 125–128.

26. Маліцька Л. Б. Розвиток рефлексії у майбутніх фахівців. Збірник наукових праць. 2014. Вип. IV. С. 84–87.

27. Матвійчук О. Є. Діяльність шкільної бібліотеки з професійної орієнтації учнів. У Н. В. Павлик (ред.), Профорієнтація: стан і перспективи розвитку : зб. матеріалів Х ювілейних Всеукр. психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті д-ра педагогічних наук, професора Федоришина Бориса

Олексійовича (с. 70–74). Київ : Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2020.

28. Мерзлякова О. Л., Євдокимова Г. О. Методики професійного визначення. Київ : Шкільний світ, 2021. 120 с.

29. Методичні рекомендації щодо проведення профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти : лист Ін-ту модернізації змісту освіти від 4 грудня 2020 року № 22.1/10-2496. URL: <https://imzo.gov.ua/2020/12/07/lyst-imzo-vid-04-12-2020-22-1-10-2496-pro-metodychni-rekomendatsii-shchodo-provedennia-proforiientatsiynoi-roboty-v-zakladakh-zahal-noi-seredn-oi-osvity>

30. Мирошник О. Г. До проблеми генезису рефлексії. Психологія і особистість. 2017. № 1 (11). С. 41–52.

31. Могильна Ю. Європейський досвід професійної орієнтації учнівської молоді. Український педагогічний журнал. 2021. № 4. С. 88–95.

32. Павлик Н. В. (ред.). Профорієнтація: стан і перспективи розвитку : зб. матеріалів X ювілейних Всеукр. психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті д-ра педагогічних наук, професора Федоришина Бориса Олексійовича. Київ : Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2020. URL: http://ipood.com.ua/data/NDR/Programy_zbirnyky/2020_Zbirnyk_Fedoryshyn.pdf

33. Павлик Н. В. (ред.). Профорієнтація: стан і перспективи розвитку : зб. матеріалів XIII Всеукр. психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті д-ра педагогічних наук, професора Федоришина Бориса Олексійовича. Київ : Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2023. URL: <http://ipood.com.ua/novini/proforientaciya-stand-i-perspektivi-rozvitku---2023/>

34. Парфілова С., Керезора К. Організація рефлексивної діяльності молодших школярів з використанням стратегій критичного мислення. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2021. № 7. С. 189–201.

35. Петриченко Л. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема. Освіта. Інноватика. Практика. 2023. Вип. 11 (5). С. 52–58.

36. Підготовка учнів до професійного навчання і праці (психолого-педагогічні основи) : навч.-метод. посіб. / за ред. Г. О. Балла, П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. Київ : Наукова думка, 2020. 188 с.

37. Пілецька Л. С., Сафонова С. О., Завацька Н. Є., Каширіна Є. В., Бровендер О. О. Соціально-психологічні засади життєстійкості та самореалізації молоді в професіях соціономічного типу. Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля. Київ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2022. № 2 (58). С. 5–17.

38. Пінська О. Л. Психологічні аспекти професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2022. Вип. 12. С. 39–50.

39. Пономарьова Н. О. Підготовка майбутніх учителів інформатики до профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах : монографія. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2018. 325 с.

40. Потапчук Л. В. Особистісне самовизначення старшокласників. Психологія. 2018. Вип. 1 (8). С. 126–130.

41. Про реалізацію Всеукраїнського проекту з профорієнтації та побудови кар'єри «Обери професію своєї мрії» : лист ІМЗО від 30.09.2022 № 22.1/10-1418.

42. Професійна орієнтація у новій українській школі. Київ : «EU4Skills»: кращі навички для сучасної України ; Укр. ін-т розвитку освіти, 2020. URL: https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/konczepczyia-profori%D1%94ntaczii%CC%88-dlya-gromadskogo-obgovorennya-16_12_20-.pdf

43. Професійна орієнтація у Новій українській школі. Київ : Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник. Президента України», 2018. 72 с.

44. Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу : монографія / за ред. Моріна О. Л. Харків : «Друкарня Мадрид», 2020. 220 с.
45. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості : монографія / Л. З. Сердюк, І. В. Данилюк, В. В. Турбан та ін. Київ : Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 192 с.
46. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді : наук.-метод. посіб. / за ред. В. В. Рибалки. Київ ; Тернопіль : Підручники і посібники, 2012. 388 с.
47. Психологія професійного самовизначення особистості : монографія / М. С. Корольчук, Ю. В. Дроздова, В. М. Корольчук та ін. Київ : КНТЕУ, 2018. 280 с.
48. Серeda О. Соціально-психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2021. 201 с.
49. Серeda О. Ю. Досвід спілкування старшокласників і вибір ними майбутньої професії. Соціальна психологія. 2020. № 6 (26). С. 155–162.
50. Синявський В. В. Професійна орієнтація в системі державної служби зайнятості : метод. посіб. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. 178 с.
51. Спицька Л. В., Турбан В. В., Завацька Н. Є. Соціальне функціонування особистості в умовах сучасного соціуму. Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля. Київ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. № 2 (55). С. 64–71.
52. Теслюк В. М. Основи профорієнтаційної роботи. Київ : Логос, 2021. 304 с.
53. Ткачук І. І. Психолого-педагогічний супровід особистісного і професійного самовизначення старшокласників, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів : метод. рек. Київ, 2018. 78 с.
54. Трубачева С. Е., Цимбалару А. Д., Пузіков Д. О., Гораш К. В., Мезенцева О. І., Климчук І. О. Проектування освітнього середовища гімназії:

теорія і практика : практ. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2022. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Proiektuvannia_teoriia-i-praktyka_posibnyk_innovatsiy-1.pdf

55. Трубачева С., Мушка О., Замаскіна П. Особливості проєктування освітнього середовища в умовах цифровізації суспільства під час воєнного стану в Україні. Український педагогічний журнал. 2023. № 4. С. 46–52.

56. Філіпова Т.В., Василенко О.М. Профорієнтація серед підлітків з використанням коучингу. *Науковий пошук молодих дослідників: збірник наукових праць студентів* / за ред О. Л. Караман; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». № 5. 2025. С.45–50.

57. Чаусова Т. В. Особливості формування мотиваційної сфери навчання підлітків. Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2018. Вип. 6. С. 121–134.

58. Шевенко А. М. Професійне самовизначення старшокласників як чинник особистісного зростання : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2021. 224 с.

59. Щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2022/2023 навчальному році : лист М-ва освіти і науки України від 10 серпня 2022 року № 1/9105-22. URL: <https://mon.gov.ua/npa/shodo-organizaciyi-vihovnogo-procesu-v-zakladah-osviti-u-20222023-n-r>

60. Яковицька Л. С. Рефлексія як чинник самореалізації в науково-технічній діяльності. Психологія свідомості : теорія і практика наукових досліджень : зб. тез міжн. наук.-практ. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 21 березня 2018 р. С. 244–246.

61. Яланська С. Система профорієнтаційної роботи у навчальному закладі. Психолог. 2023. № 11/12. С. 80–83.

62. Eyal K., Te'eni-Harari T., Katz K. A content analysis of teen-favored celebrities' posts on social networking sites: Implications for parasocial relationships and fame-valuation. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*. 2020. Vol. 14, No. 2. Article 7. DOI: 10.5817/cp2020-2-7

63. Felson R. B., Osgood D. W., Cundiff P. R., Wiernik C. Life in the fast lane: Drugs, hedonistic lifestyles, and economic crime. *Crime & Delinquency*. 2019. Vol. 65, No. 9. P. 1292–1318. DOI: 10.1177/0011128718792442
64. Hardof-Jaffe S., Schwarz B., Flum H. Accelerated professional identity development through social network sites. *Interdisciplinary Journal of E-Learning & Learning Objects*. 2020. Vol. 16, No. 1. P. 065–092. DOI: 10.28945/4614
65. Hoeben E. M., Meldrum R. C., Walker D. A., Young J. T. The role of peer delinquency and unstructured socializing in explaining delinquency and substance use: A state-of-the-art review. *Journal of Criminal Justice*. 2016. Vol. 47. P. 108–122. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2016.08.001
66. Hoff K. A., Song Q. C., Wee C. J. M., Phan W. M. J., Rounds J. Interest fit and job satisfaction: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*. 2020. Vol. 123. 103503. DOI: 10.1016/j.jvb.2020.103503
67. Kerr H., Booth R., Jackson K. Exploring the characteristics and behaviors of nurses who have attained microcelebrity status on Instagram: Content analysis. *Journal of Medical Internet Research*. 2020. Vol. 22, No. 5. e16540. DOI: 10.2196/16540
68. Knobloch-Westerwick S. The selective exposure self-and affect-management (SESAM) model: Applications in the realms of race, politics, and Health. *Communication Research*. 2015. Vol. 42, No. 7. P. 959–985. DOI: 10.1177/0093650214539173
69. Levine K. J., Aley M. Introducing the sixth source of vocational anticipatory socialization: Using the internet to search for career information. *Journal of Career Development*. 2022. Vol. 49, No. 2. P. 443–456. DOI: 10.1177/0894845320940798
70. Levine K. J., Miller V. D., Quilliam E. T., McAlister A. R., Aley M. R. Socialization to science: Using media to help young people in the United States consider a career in a STEM-related field. *Communication Studies*. 2021. Vol. 72, No. 4. P. 547–562. DOI: 10.1080/10510974.2021.1953556

71. Powers S. R., Myers K. K. Vocational anticipatory socialization: College students' reports of encouraging/discouraging sources and messages. *Journal of Career Development*. 2017. Vol. 44, No. 5. P. 409–424. DOI: 10.1177/0894845316660627

72. Svensson R., Oberwittler D. Changing routine activities and the decline of youth crime: A repeated cross-sectional analysis of self-reported delinquency in Sweden, 1999–2017. *Criminology*. 2021. Vol. 59, No. 2. P. 351–386. DOI: 10.1111/1745-9125.12267

73. Twenge J. M. *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy—and completely unprepared for adulthood*. New York : Simon & Schuster, 2017. 352 p.

74. Zavatska N., Hoi N., Kozmenko O., Kosheleva N., Zavatskyi Y., Yaremko R. Empirical research of student leadership's content parameters. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11 (51). P. 40–49.

75. Zaverukha O., Popovych I., Karpenko Y., Kozmenko O., Stelmakh O., Borysenko O., Hulas I., Kovalchuk Z. Dynamics of Successful Formation of Professional Identity of Future Psychologists in Higher Education Institutions. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2022. Vol. 14 (1). P. 139–157.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

**Адаптована методика «Professional Decision-Making Difficulties
Questionnaire (PDDQ)»**

Інструкція: Оцініть за шкалою від 1 до 9, наскільки кожне твердження описує ваші труднощі у професійному виборі (1 – зовсім не описує, 9 – повністю описує).

№	Твердження	Оцінка (1-9)
1	Мені важко обрати професію, оскільки я не знаю, які професії існують	
2	Мені складно визначитись, бо я не знаю, що саме мене цікавить	
3	Я не впевнений(а) у своїх здібностях для обраної професії	
4	Мені важко вирішити, оскільки я маю занадто багато варіантів	
5	Я не знаю, які навички потрібні для різних професій	
6	Мене бентежить невизначеність щодо майбутнього	
7	Я не можу обрати між кількома професіями, які мене цікавлять	
8	Мені складно прийняти остаточне рішення про професію	
9	Я не знаю, як отримати інформацію про різні професії	
10	Думки близьких людей суперечать моїм власним уподобанням	
11	Я боюся помилитися у виборі професії	
12	Мені не вистачає інформації про вимоги до навчання	

Продовження додатку А

13	Я не впевнений(а), що зможу реалізувати свої професійні плани	
14	Фінансові обмеження заважають обрати бажану професію	
15	Я відкладаю прийняття рішення про професійний вибір	

Обробка результатів:

Низький рівень труднощів: 1,0-3,0 балів (середній)

Середній рівень труднощів: 3,1-6,0 балів (середній)

Високий рівень труднощів: 6,1-9,0 балів (середній)

ДОДАТОК Б

Адаптована методика «Career Maturity Inventory (CMI)»

Інструкція: Відзначте ступінь вашої згоди з кожним твердженням (1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден).

№	Твердження	1	2	3	4	5
1	Я знаю, які предмети потрібно вивчати для обраної професії					
2	Я розумію важливість освіти для професійного успіху					
3	Я вмю шукати інформацію про професії самостійно					
4	Я маю чіткий план дій для досягнення професійної мети					
5	Я розумію свої сильні та слабкі сторони стосовно професії					
6	Я знаю, які навички потрібні для успіху у обраній сфері					
7	Я готовий(а) докладати зусиль для професійного розвитку					
8	Я розумію зв'язок між моїми інтересами та професійним вибором					
9	Я знаю про різні шляхи отримання професійної освіти					
10	Я вмю ставити реалістичні професійні цілі					
11	Я розумію, що професійний розвиток триває все життя					
12	Я знаю, які особисті якості важливі для моєї майбутньої професії					
13	Я готовий(а) змінювати плани, якщо виникнуть труднощі					
14	Я розумію роль практичного досвіду у професійному становленні					
15	Я вмю співвідносити свої можливості з вимогами професії					
16	Я знаю про ситуацію на ринку праці в обраній сфері					

Обробка результатів:

Підраховується загальна сума балів (максимум 80):

Низький рівень зрілості: 16-37 балів

Середній рівень зрілості: 38-58 балів

Високий рівень зрілості: 59-80 балів

ДОДАТОК В

Адаптована методика «Self-Directed Search (John Holland)»

Інструкція: Оцініть за шкалою від 1 до 5, наскільки вам подобається кожна діяльність (1 – зовсім не подобається, 5 – дуже подобається).

№	Діяльність	Оцінка (1-5)
Реалістичний тип (R)		
1	Ремонтувати техніку, механізми	
2	Працювати з інструментами	
3	Займатися фізичною працею	
4	Працювати на свіжому повітрі	
5	Виготовляти предмети своїми руками	
Інтелектуальний тип (I)		
6	Проводити дослідження, експерименти	
7	Аналізувати дані та інформацію	
8	Розв'язувати складні задачі	
9	Вивчати наукові теорії	
10	Працювати з абстрактними ідеями	
Артистичний тип (A)		
11	Займатися творчістю (малювати, писати, грати)	
12	Створювати щось нове та оригінальне	
13	Виступати перед публікою	
14	Працювати без чітких правил та інструкцій	
15	Виразити себе через мистецтво	
Соціальний тип (C)		
16	Допомагати людям розв'язувати проблеми	
17	Навчати інших	
18	Працювати в команді	

Продовження додатку В

19	Піклуватися про інших	
20	Організовувати заходи для людей	
Підприємницький тип (П)		
21	Керувати проєктами	
22	Переконувати людей	
23	Займатися бізнесом	
24	Приймати важливі рішення	
25	Організовувати роботу інших	
Конвенційний тип (К)		
26	Працювати з документами та даними	
27	Дотримуватися чітких правил та процедур	
28	Систематизувати інформацію	
29	Вести облік та звітність	
30	Працювати з числами та розрахунками	

Обробка результатів:

Підрахуйте суму балів для кожного типу:

Р (1-5): _____ балів

І (6-10): _____ балів

А (11-15): _____ балів

С (16-20): _____ балів

П (21-25): _____ балів

К (26-30): _____ балів

Домінуючий тип – той, що має найвищу суму балів.

Інтерпретація типів:

1 – Реалістичний: робота з предметами, технікою, природою

2 – Інтелектуальний: наукова та дослідницька діяльність

3 – Артистичний: творча діяльність та самовираження

Продовження додатку В

- 4 – Соціальний: робота з людьми, допомога та навчання
- 5 – Підприємницький: лідерство, бізнес, організація
- 6 – Конвенційний: робота з даними, структурована діяльність

ДОДАТОК Г

Адаптована методика «Career Decision Self-Efficacy Scale (CDSE)»

Інструкція: Оцініть свою впевненість у виконанні кожного завдання за шкалою від 1 до 10 (1 – зовсім не впевнений, 10 – повністю впевнений).

№	Завдання	Впевненість (1-10)
1	Знайти інформацію про професії, які мене цікавлять	
2	Визначити свої сильні та слабкі сторони	
3	Обрати спеціальність для навчання після школи	
4	Розмовляти з дорослими про професійні плани	
5	Визначити, які професії відповідають моїм інтересам	
6	Планувати кроки для досягнення професійної мети	
7	Успішно навчатися на обраній спеціальності	
8	Долати труднощі на шляху до професійної мети	
9	Змінювати плани, якщо початковий вибір не підходить	
10	Приймати відповідальні рішення про своє майбутнє	
11	Знайти можливості для практичного досвіду у професії	
12	Вступити до навчального закладу за обраною спеціальністю	
13	Працювати за обраною професією після завершення навчання	
14	Розвивати навички, необхідні для обраної професії	
15	Досягти успіху у обраній професійній сфері	

Обробка результатів:

Підраховується середній бал (сума балів / 15):

Низька впевненість: 1,0-4,0 балів

Середня впевненість: 4,1-7,0 балів

Висока впевненість: 7,1-10,0 балів

ДОДАТОК Д

Анкета вивчення професійного самовизначення підлітків

Інструкція: Будь ласка, дайте відповіді на наступні запитання. Ваші відповіді є конфіденційними та будуть використані виключно в дослідницьких цілях.

Розділ 1. Загальна інформація

Питання	Ваша відповідь
1. Вік	
2. Стать	
3. Клас навчання	

Розділ 2. Професійні плани

№	Питання	Ваша відповідь
4	Чи маєте ви уявлення про те, ким хочете стати у майбутньому? (так / ні / не впевнений)	
5	Якщо так, яку професію ви обрали або розглядаєте?	
6	Чому вас цікавить саме ця професія?	
7	Чи знаєте ви, яка освіта потрібна для цієї професії? (так / ні / частково)	
8	Чи обговорювали ви свої професійні плани з батьками? (так / ні / іноді)	
9	Чи підтримують батьки ваш професійний вибір? (так / ні / частково / не обговорювали)	

№	Питання	Так / Ні
10	Чи шукали ви інформацію про професії в інтернеті?	

Розділ 3. Джерела інформації про професії

11	Чи розмовляли з батьками про різні професії?	
12	Чи обговорювали професії з друзями?	
13	Чи дивились передачі/відео про професії?	
14	Чи відвідували дні відкритих дверей у навчальних закладах?	
15	Чи спілкувались з представниками різних професій?	
16	Чи зверталися до професійних консультантів?	
17	Чи читали книги або статті про професії?	

Розділ 4. Труднощі професійного вибору

№	Питання	Ваша відповідь
18	З якими труднощами ви стикаєтесь при виборі професії? (можна обрати кілька варіантів)	☐ Не знаю, які професії існують ☐ Не знаю своїх інтересів ☐ Не впевнений у своїх здібностях ☐ Занадто багато варіантів ☐ Думки батьків суперечать моїм ☐ Фінансові обмеження ☐ Невизначеність майбутнього ☐ Інше: _____
19	Що могло б допомогти вам у професійному виборі?	

Розділ 5. Вплив воєнного стану

№	Питання	Ваша відповідь
20	Чи вплинула війна на ваші професійні плани? (так / ні / не знаю)	
21	Якщо так, то як саме?	
22	Чи розглядаєте ви можливість навчання/роботи за кордоном? (так / ні / можливо)	
23	Які професії стали для вас більш привабливими через події в країні?	

Розділ 6. Додаткова інформація

№	Питання	Ваша відповідь
24	Чи берете ви участь у гуртках, секціях, курсах? Яких саме?	
25	Що вам найбільше подобається робити у вільний час?	
26	Які ваші головні досягнення (у навчанні, творчості, спорті тощо)?	

Дякуємо за участь у дослідженні!

ДОДАТОК Ж

**Ключові показники оцінки рівнів сформованості професійного
самовизначення**

Рівень	Характеристики	Показники методик
Високий	<ul style="list-style-type: none"> - Чітке усвідомлення професійних інтересів - Конкретні професійні плани - Висока інформованість про професії - Активна позиція у професійному пошуку - Впевненість у власних силах - Готовність до відповідальних рішень 	PDDQ: 1,0-3,5 балів СМІ: 59-80 балів CDSE: 7,1-10,0 балів
Середній	<ul style="list-style-type: none"> - Часткова сформованість професійних інтересів - Загальні уявлення про бажану сферу - Епізодичний пошук інформації - Часткова впевненість у виборі - Потреба у додатковій підтримці 	PDDQ: 3,6-6,0 балів СМІ: 38-58 балів CDSE: 4,1-7,0 балів
Низький	<ul style="list-style-type: none"> - Несформованість професійних інтересів - Відсутність конкретних планів - Пасивна позиція у професійному пошуку - Низька впевненість у власних силах - Залежність від думки оточуючих 	PDDQ: 6,1-9,0 балів СМІ: 16-37 балів CDSE: 1,0-4,0 балів

Загальна оцінка рівня професійного самовизначення здійснюється на основі комплексного аналізу результатів усіх методик.